

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 1
(Mayıs/May 2022)

Kur'ân'a Göre Toplumsal Tabakalaşma

Social Stratification According to the Qur'ân

Ramazan Barman

Dr., Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Dr., The Ministry of Family and Social Services
Malatya/Turkey

ramazanbarman@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5835-881X

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 04 Şubat 2022

Date Received: 04 February 2022

Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2022

Date Accepted: 28 May 2022

Yayın Tarihi: 31 Mayıs 2022

Date Published: 31 May 2022

Yayın Sezonu: Bahar

Publication Season: Spring

<https://doi.org/10.33931/dergiabant.1068261>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Atıf/Cite as

Barman, Ramazan. "Kur'ân'a Göre Toplumsal Tabakalaşma". *Dergiabant* 10/1
(Mayıs 2022), 149-176. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1068261>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Bolu,
14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Kur'ân'a Göre Toplumsal Tabakalaşma

Öz

Toplum, Kur'ân'ın temel konuları arasındadır. Toplumsal tabakalaşma, sosyal bir yapılanma olup tarihte yer almış tüm toplumlarda mevcuttur. Her toplum, tabakalaşma sebebiyle bünyesinde görünür ve görünmez eşitsizlikleri barındırmaktadır. Toplumdaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikler tabakalaşmaya sebep olmaktadır. Tabakalaşma bireysel ve toplumsal eşitsizliklerin sonucudur. Tabakalaşma olgusu olumsuz sosyal ve ekonomik etkileri sebebiyle Kur'ân'da eleştirilmiştir. Peygamberlerin sınıfsız ve adil toplum inşâ etmek için gönderildikleri beşerî toplumlarda, üst tabakayı oluşturan mele, mütref ve müstekbir sınıfları, ilahi mesajlara karşı koymak ve peygamberleri engellemek için sistematik çabalar göstermişlerdir. Peygamberlerden sonra ise ehl-i kitap toplumsal yapı içinde dinin müntesiplerinden oluşan, erbâb ruhbân ve ahhbâr sınıfı, dünyevî menfaatleri için nübüvvet misyonunu bozmak ve vahyi tahrif etmek için gayret sarf etmiştir. Toplumsal yapıda üst tabakada yer alan mele ve mütref tipolojisi ile ehl-i kitap dindar toplumsal yapı içerisinde üst tabaka oluşturan ahhbâr erbâb ve ruhbân sınıfları arasında benzerlikler bulunmaktadır. Birisi, peygamberler hayatta iken peygamberlerin misyonuna karşı çıkarken diğeri de peygamberler vefât ettikten sonra nübüvvetin misyonunu bozmaya çalışmıştır. Alt tabakada ise tarih boyunca mustaz'af, erâzîl, süfehâ, köleler, fakir ve miskînler sınıfı var olmuştur. Kur'ân'ın eleştirdiği mele, mütref, müstekbir ile ahhbâr ruhbân ve erbâb sınıfları, desteklediği müstaz'af sınıfları, toplumsal tabakalaşmayı ifade etmektedir. Kur'ân'da mele, mütref ve müstekbir sınıfı, helak ile birlikte zikredilmiş, ahhbâr, ruhbân ve erbâb sınıfı da şiddetle kınanmıştır. Bu sebeple Kur'ân, önceki vahyin müntesiplerine olduğu gibi Müslümanlar için de bir eleştiri kitabıdır. Bu çalışmada Kur'ân'da toplumsal tabakalaşma olgusu, betimsel analiz çerçevesinde sosyal sınıf ya da zümre ifade eden kavramlar bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tabakalaşma, Müstekbir, Ruhbân, Mustaz'af.

Social Stratification According to the Qur'ân

Abstract

Society is among the basic subjects of the Qur'ân. In the human societies where the prophets were sent to build a classless and fair society, the upper strata of mala', mutraf and mustakbir classes made systematic efforts to oppose the divine messages and prevent the prophets. After the prophets, the class of akhbâr, ruhbân and arbâb, consisting of followers of religion in the social structure, made an effort to disrupt the mission of prophethood and falsify the revelation for their interests. Compared to the followers of the previous revelations, the Qur'ân is a book of self criticism for Muslims. For this reason, there are similarities between the mala' and mutraf typology in the upper strata and the akhbâr, ruhbân and arbâb, which form the upper stratum within the religious People of the Book. While one of them opposed the mission of the prophet who were alive, the other one tried to disrupt the mission of the prophethood, after the prophet passed away. On the other hand, in the lower strata: the mustad'af, scoundrals, slaves, and the poor have existed throughout history. The concepts of mala', mutraf and mustakbir, akhbâr, ruhbân and arbâb, which the Qur'ân criticize, express stratification. In the Qur'ân the class of mala', mutraf and mustakbir are mentioned together with akhbâr and the class of ruhbân and arbâb are also severely condemned. For this reason, the Qur'ân is a book of criticism for Muslims as well as for the followers of the previous revelation. In this study, the phenomenon of stratification in the Qur'ân is examined in the context of concepts expressing social class and groups.

Keywords: Tafsir, Stratification, Mustakbir, Clergy, Mustaz'af.

Giriş

Toplum ve tarih Kur'an'ın temel konuları arasındadır. Kur'an, evrenin yaratılışını, tarihini haber verdiği gibi peygamber kıssaları ile insanlığın tarihini haber vermektedir. Kur'an, bireysellikten, sosyalleşmeye, cemiyetleşmeye doğru dini yaşantı vurgusu yapmaktadır. Kur'an'ın amacı, insanları ve toplumları doğru yola (sırat-ı müstakim) sevk ederek yeryüzünde toplumsal adaleti sağlamak, adil ve eşitlikçi, toplum yapısı ile "hayır" medeniyeti inşa etmektir.

Toplumsal yapıda yer alan sınıfların özellikleri, farklılığın ve eşitsizliğin kaynağını oluşturmaktadır. Farklı özelliklere sahip bireyler, toplumda sosyal, ekonomik etkilere bağlı olarak eşit olmayan imkân ve konumlara sahiptir. Toplumsal yapı ve düzen iktisadi farklılaşmanın üzerine bina edilmektedir. Sosyo-ekonomik bir olgu olan tabakalaşma, farklı katmanlara sahip toplumsal bir yapıyı, toplum içindeki güç, servet ve refahın eşitsiz bölüşümünü, bireylerin konum ve etkisini ele almaktadır.¹ Sosyal farklılaşmalar ve eşitsizlikler sadece somut ve maddi olgular etrafında gerçekleşmemektedir. İnsanların derilerinin rengi, inanç tercihleri, etnik farklılıkları da toplumsal eşitsizlik kaynağı olabilmektedir.² Toplumsal eşitsizlikleri önlemek için Kur'an, etnik farklılık, sınıf ve kan bağına dayalı toplum anlayışı yerine tevhid inancına dayalı toplum anlayışını getirmiştir.³

Tabakalaşma, bütün toplumlarda yer alan sosyal bir gerçeklik olması nedeniyle Kur'an'da yer almış, toplumsal sınıf oluşturan aktörlerin yanlış davranışları kınanmış, olumsuz etkileri nedeniyle eleştirilmiştir. Toplumlarda, üst tabakada idari, siyasi, dini ve entellektüel zümrelerden oluşan "mele", iktisadi zümrelerden oluşan sömürü ekonomi düzeni kuran "mütref" ve iktidar sahipleri "müsteğbirler" ile alt tabakadaki biyolojik, ruhi, zihni yönden mahrum, ekonomik bakımından sömürülerek güçsüz bırakılmış mustaz'af sınıflar bulunmaktadır.

İdari ve ekonomik gücü ellerinde tutan, mele, mütref ve müsteğbir sınıfı, peygamberlerin karşısında yer alırken, erbâb, ahabâr, ruhbân zümreleri de peygamberlerden sonra ehl-i kitap toplum içinde, dini tekellerine alan, ruhani imtiyazlı, ayrıcalıklı, kurumsal sınıflar oluşturmuş, peygamberlik misyonunu kendi çıkar ve menfaatleri için sû'istimal etmişlerdir.⁴ Bu sebeple dünyevi statü ve menfaatine düşkün olanlar, ilahi mesajlara karşı başka bir plan geliştirebilmiştir.

Kur'an'a göre topluma liderlik, önderlik yapanlar, iki kategoride gösterilebilir. Birincisi Şeytan'ın yolundan giden zulüm, ahlaksızlık yapan, toplumu sömüren mele, mütref ve müsteğbir⁵ ile haksızlık yapan ahabâr, erbâb ve ruhbân sınıflarıdır.⁶ İkincisi ise insanları

¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, ed. Cemal Güzel, çev. Hüseyin Güzel (İstanbul: Kırmızı, 2012), 340-348.

² Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976), 140-150.

³ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1975), 72.

⁴ Nurettin Turgay, "Kur'an'da 'Mütref Kavramı'", *Bilimname* 12/1 (2007), 83.

⁵ bk. el-Bakara 2/49; el-A'râf 7/16, 38, 88, 90; el-İsrâ 17/16, 71; Sâd 38/59, 60, 61.

⁶ bk. et-Tevbe 9/31.

hayra, hidayete ve adalete çağırان peygamberler ve onların yolundan giden, dünyevî kaygı taşımayan, imanında samimi, ihlaslı, muttaki mü'minlerdir.⁷

Ehl-i kitap toplumlarda Peygamberlerin misyonunu tahrif eden erbâb, ahbâr ve ruhbân sınıfları bulunmaktadır.⁸ Ehl-i kitap toplumlar, kendilerine kitap (Suhuf, Tevrat, Zebur, İncil, Kur'ân) verilmiş, peygamber gönderilmiş, ilahi kitaplara inanan toplumlardan oluşmaktadır.⁹ Ehl-i kitap toplumlarda toplumsal eşitsizlikler, dini anlayışlarla meşrulaştırılabilmektedir.¹⁰ Yüce Allah kitapları, insanlara, peygamberler aracılığı ile kavminin lisanı ile göndermiştir.¹¹ Vahyin anlaşılmasında özellikle peygamberlerden sonra da rehberlere, önderlere, bilginlere ihtiyaç duyulmuştur. İlahi kitaplar, peygamberlerden sonra, ehl-i kitap toplumsal yapı içinde, vahyi okuyup öğrenen bilgin (erbâb, ahbâr, ruhbân) sınıfları tarafından topluma açıklanmıştır. Tarihsel süreçte bu ilmiye veya din adamları sınıfı, toplumda statü oluşturarak sosyal bir zümreye dönüşmüş ve dini kendi çıkar ve menfaatleri için kullanmaları, haksızlık yapmaları sebebiyle, açıklanan olumsuz davranışları Kur'ân'da kınanmış ve eleştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Kur'ân kavramları bağlamında toplumsal sınıf oluşturan zümrelerin, toplumsal sosyo-ekonomik etkilerini ve tabakalaşmanın sonuçlarını ortaya koymak, Kur'ân'ın penceresinden, peygamberlerin gönderildiği beşerî toplumları ve peygamberlerden sonra oluşan ehl-i kitap toplumsal yapıyı analiz ederek Kur'ân'a göre sosyolojik bir vakıa olan toplumsal tabakalaşmayı ve olumsuz etkilerini incelemektir. Bu araştırma ile tefsir ve sosyoloji literatürüne bir katkı sunulması hedeflenmektedir.

Araştırma konusu olan Kur'ân'da toplumsal tabakalaşmaya işaret eden kavramlar arasında sosyolojik yönden işlevsel ve ilişkisel bağlantı kurulmuştur. Bu çalışmada toplumsal sınıf ve tabakalaşmanın sebepleri, olumsuz etkileri, sonuçları, Kur'ân'ın konuyla ilgili değerlendirmeleri ele alınmıştır. Toplumsal yapıda bireysel rol alan örnek kişi ve olumsuz sembol isimler çalışmanın dışında tutulmuştur. Kur'ân'da tabakalaşma olgusu, üst tabakada yer alan mele, mütref ve müstekbir ile ahbâr, ruhbân, erbâb sınıfları, alt takakada ise müstaz'af, erâzil, süfehâ, köle ve miskîn sınıfların incelenmesiyle sınırlandırılmıştır.

Toplumsal tabakalaşma, sosyolojinin temel konuları arasında yer almaktadır. Sosyal bir vakıa olan tabakalaşma, toplumların sosyolojik yapısında yer alması nedeniyle Kur'ân'da ele alınmış ve ekonomik, dinî, sosyal, kültürel olumsuz etkileri nedeniyle eleştirilmiş, sınıfsal aktörlerin davranışları kınanmıştır.

Toplumsal tabakalaşma tanımlamasında statü, saygınlık, üstünlük, toplumsal itibar ve ekonomik güç unsurlarını ihtiva eden sınıflar ele alınmış, sosyal, ekonomik ve politik dinamiklerle değerlendirilmiş, tabakalaşma olgusu, vahiy ve peygamberler tarihi içerisinde konumlandırılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda konu kavramları birbirinden

⁷ bk. el-Bakara 2/275; İbrâhîm 14/5; el-Ahzâb 33/21; el-Mümtehine 60/4, 6.

⁸ bk. el-Bakara 2/246; el-A'râf 7/60, 66, 75,88; el-İsrâ 17/16; el-Vâkıa 56/45; en-Nahl 16/22.

⁹ Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/516-517.

¹⁰ Enver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan, 2012), 325, 352, 526, 527.

¹¹ bk. İbrâhîm 14/4.

bağımsız, müstakil olarak incelenmiştir. Araştırmamızda konu kavramları Kur'ân'a göre toplumsal tabakalaşma bağlamına göre incelenmesiyle önceki çalışmalardan ayrılmaktadır.

Nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmada literatür taraması modeli kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler içerik analiz tekniği ile araştırmacı tarafından analiz edilip değerlendirilmiştir.¹²

Araştırma kavramlarını sosyolojik açıklamaları için sosyoloji bilimi verilerinden faydalanılmış, konu kavramlarının tefsir açıklamaları ise klasik ve modern tefsirlere, makalelere, lügavi anlamlar için klasik lügatlere başvurulmuştur. Bu çalışma, kuramsal bir çalışma olup konu kavramları işlevsel yaklaşımla, sosyolojik bakışla ele alınarak Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Toplumsal Tabakalaşma

Toplumsal yapıyı meydana getiren piramidik bölmelere tabaka adı verilmektedir. Bireysel eşitsizlikler, toplumsal eşitsizlikleri ihtiva eden tabakalaşmayı oluşturmaktadır. Tabakalaşma bütün toplumsal sistemlerin genel özelliğidir. Tabakalaşma, kökleri tarihsel toplumsallaşma sürecinde oluşan toplumsal yapıda çıkar gruplarının elde ettiği ekonomik güç, sosyal karizma, statü çerçevesinde, toplumsal kaynakların, ödüllerin imtiyaz sahibi guruplara, sınıflara, nasıl dağıtıldığını anlatan sosyoloji terimidir.¹³

Tabakalaşma kavramı jeoloji biliminden sosyal bilimlere geçmiş bir kavramdır. Yeryüzünden derinlemesine bir kesit alınarak araştırma yapılması gibi toplum içinde farklı katmanları ve katmanlar arasındaki sosyal ilişkilerin hiyerarşik incelenmesini konu edinmektedir. Toplumsal yapıda bulunan insanlar sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklere göre farklılık göstermektedir. Toplumda farklılık gösteren zümreler, benzer özellikleriyle bir araya gelmesi ve bir hiyerarşi oluşturması tabakalaşmayı meydana getirmektedir.

Toplumsal yapıda yer alan sınıflar iktisadi ve sosyal farklılıklar taşımaktadır. Sosyal tabaka (*social stratum*), toplumda sosyo-ekonomik avantaj ve dezavantajları birbirine benzeyen insan grubunu tanımlamaktadır. Bir insan gurubunun sosyal sınıf özelliğine sahip olması için bireyleri arasında meslek grubu, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaşam tarzı, sınıf şuuru bakımından yeterli denklik ve benzerlik bulunması gerekir.¹⁴

Geleneksel antik ve tarım toplumlarında alt ve üst sınıf yaygınken 18. yüzyılda Fransız ihtilali ve sanayi devrimi ile başlayan toplumsal değişimler sürecinde ücretli, emek karşılığında çalışan kesimlerin gelirlerinin yükselmesi ile orta sınıf önem kazanmıştır. Böylece toplumsal tabakalar genel olarak alt orta ve üst tabaka şeklinde üç gruba ayrıldığını söylemek mümkündür.¹⁵

¹² W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, çev. Sedef Özge (Ankara: Yayınodası, 2014), 164-166.

¹³ Anthony Giddens, *İleri Toplumların Sınıf Yapısı*, çev. Ömer Baldık (İstanbul: Birey, 1999), 161-171; Philippe Beneton, *Toplumsal Sınıflar*, çev. Hüsnü Dilli (İstanbul: İletişim, 1991), 10.

¹⁴ Beneton, *Toplumsal Sınıflar*. 10-16; Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1964), 19-23.

¹⁵ Giddens, *Sosyoloji*, 358-362; Zerrin Aslan, "Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi", *Toplum ve Demokrasi* 13-14 (2012), 60; Mustafa Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi* (İstanbul: Pınar, 2015), (İstanbul: Pınar, 2017), 239.

Tabakalaşma, her toplumun sosyal yapısında bulunan evrensel, sosyolojik ve eşitsizlikleri barındıran bir olgudur. İnsanlar arasında eşit olmayan, benzer statüdeki bireylerin meydana getirdiği sınıfsal yapıları ifade eden tabakalaşma,¹⁶ toplumsal yapının analizinde, sosyo-kültürel yapının çözümlemesinde temel göstergelere sahiptir.¹⁷ Tabakalaşma, kaynakların, hizmetlerin, ödüllerin, sosyal prestijin eşitsiz dağılımı ile bu eşitsizlikleri meşrulaştıran inanç ve değerler sistemini de analiz etmeyi gerektirmektedir.

Tabakalaşma biçimleri yalnızca iktisadi bakımdan değil, çok boyutlu sosyal, dini ve kültürel dinamik yapılarla kendini gösteren, bireysel ve toplumsal varoluş biçimleri arasındaki eşitsizlikler, hiyerarşiler, tahakküm mekanizmalarını da içermektedir.¹⁸ Cemiyetlerin dini yaşantısında tezahür eden farklı dindarlık tipolojileri, toplumsal farklılaşmaya neden olabilmektedir.¹⁹ Tabakalaşma sosyo-ekonomik koşullara bağlı sosyal, siyasi, ekonomik, dini, kültürel ve sembolik eşitsizlikleri ya da farklılıkları incelemektedir. Herhangi bir açıklama ile belirlenmeyen sosyal sınıflar, bireyler arasında ekonomik ve sosyal temelli farklılıklara dayanmaktadır.²⁰

Statü, insanın içindeki manevi boşluğun, toplumun bireye kabul ettirdiği, beşerî kriterlerle oluşturulmuş unsurlarla doldurulmasıdır. Statü arzusu, ihtiyaçlar piramidindeki insanın temel ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra kendisini gerçekleştirme isteği ile toplumsal hiyerarşide bir yer edinme arayışı, üstün olma duygusundan meydana gelmektedir.²¹ Statü, toplum tarafından belirlenen statü kriterleri olan, şan şöret, servet, karizma, itibar kazanma arzusundan doğmaktadır. Statü sahipleri kendi çıkar, menfaatleri için toplumu organize etmektedirler.²²

Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberler, hiçbir zaman statülü ve sınıflı bir insan olduklarını düşünmemiş, özel bir kıyafet tercih etmemiştir. Toplumsal adaleti sağlamak için mücadele etmişlerdir. Hz. Davûd ve Hz. Süleyman'a lütfedilen saltanat (krallık), onları samimiyetle Allah'a yönelmeye ve güzel bir kul olmaya engel olmamıştır.²³ Toplumsal görev, yetki ve sorumluluğunda samimi, hakkaniyetli, adil, peygamber ahlaklı, mazlumu koruyan, zalime karşı duran yönetici ve din adamları, salih ve hayırlı amelleri nedeniyle en güzel ödülü ve övgüyü hak etmişlerdir.²⁴

¹⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat, 1999), 710.

¹⁷ Yunus Kaya, *Türkiye'de Toplumsal Değişim*, ed. Lütfi Sunar (Ankara: Nobel, 2014), 156.

¹⁸ Gül Özateşler Ülkücan, "Toplumsal Tabakalaşma ve Eleştirel Kültür Çalışmalarının Kesişim Noktaları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2017), 130, 131.

¹⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*. 297; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla (İstanbul: İletişim, 1998), 365.

²⁰ Raymond Aron, *Sınıf Mücadelesi*, çev. Erol Güngör (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973), 6-50; Beneton, *Toplumsal Sınıflar*, 52; Pierre Laroque, *Sosyal Sınıflar*, çev. Yaşar Gürbüz (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1969), 13; Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, 150-153.

²¹ Alain de Botton, *Statü Endişesi*, çev. Ahu Sila Bayer (İstanbul: Sel, 2005), 10-15; Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kuraldışı Yay, 2001), 32, 48, 104, 144; Mustafa Tekke, "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin En Son Düzeyleri: Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık.", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 7/4 (2019), 1706; Raylene Chang, "Kendini Gerçekleştiren İnsanın Özellikleri: Doğu ve Batı'dan Görüşler", çev. Müge Demir, *ABMYO Dergisi* 21 (2011), 12.

²² Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 59.

²³ bk Sâd 38/17,30; el-En'âm 6/84; en-Neml 27/20.

²⁴ bk el-Bakara 2/25,82,277; en-Nisa 4/122; el-Kehf 18/30.

Peygamberler, insanlar gibi bir beşer olduklarını, sadece vahiy aldıklarını, Allah'tan başkasına tapmamış, itaat etmemiş, insanları kendilerine taptırmamış, bunun için ikazlar da bulunmuşlar, önce kul, sonra elçi olduklarını (abduhu ve resuluhu) açıklamışlardır.²⁵ Bir beşer gibi çarşı ve pazarlarda dolaşması, köşkleri, hazineleri olmaması dahi tuhaf karşılanmıştır.²⁶

Tabakalaşma, prestij, statü, güç ve otoriteye göre maddi veya manevi imkanları elde etmede ortaya çıkan oluşum süreci olarak ifade etmek mümkündür.²⁷ Toplumsal eşitsizlikler, servetin eşit olmayan dağılımını, güç, itibar, statü, sınıf, cemaat, kabile, cinsiyet, eğitim ve meslek gibi farklılıklarda kendini gösteren, eşit olmayan ödül ve fırsatları ifade etmektedir.²⁸

2. Kur'an'da Toplumsal Tabaka

Peygamberler, tevhide dayalı adil ve sınıfsız bir toplum düzeni inşa etmek için gönderildikleri beşerî toplumlarda, üst tabakada yer alan mele, mütref ve müstekbir sınıfların direnci ile karşılaşmıştır. Peygamberlerden sonra ise ehl-i kitap dindar toplum içinden oluşan erbâb, ahhâr ve ruhbân sınıfları da üstünlük ölçüsü olan takvanın yerine, dünyevileşme sonucu elde ettikleri statü ile peygamberlerin tevhide dayalı inşa ettikleri adil ve eşitlikçi toplumsal düzeni bozma çabasına girmişlerdir. Mele, mütref, müstekbir ile erbâb ahhâr ve ruhbân sınıfları ekonomik, statü, sosyal güç, iktidar, dinî temelli olup toplumu ve müstaz'af sınıfları sömürmektedir.

Mele, mütref ve müstekbir sınıfları, peygamberlerin davet ve tebliğ mücadelelerini konu edinen Mekkî surelerde de yer almaktadır.²⁹ Ahhâr, erbâb ve ruhbân³⁰ sınıfları ise ehl-i kitap, toplumsal yapıda din bilginleri tarafından ihdas edilmiş, İslâm toplum ve kurumlarının oluşturulduğu, Medeni surelerde (Âli-İmrân, el-Mâide, et-Tevbe, el-Hadîd) yer almıştır. Ehl-i kitap din bilginlerinin bir kısmı, edindikleri toplumsal statü ile ilahî dinin, asli mahiyetini değiştirme, bununla toplumu sömürme, kişisel çıkar ve menfaat sağlama yoluna düşmüştür.³¹ Ahhâr, erbâb ve ruhbânlık dinî değerlerle uydurulmuş, üstünlük esasına dayalı, sınıfsal imtiyaz ve ayrıcalıklara sahip zümrelerdir. Sınıflaşma, toplumsal statü ve servetle üstünlük esasına dayanmaktadır. Gerek beşerî toplumlarda sömürü amaçlı gerekse ehl-i kitap toplumlarda, dinî bir temele dayandırılan toplumsal zümreler, olumsuz ve yanlış davranışları nedeniyle Kur'an'da eleştirilmiştir. Kur'an, soy bağına (asabiyyet), menfaat,

²⁵ bk. el-Mâide 5/116,117,118; İbrâhîm 14/11; el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

²⁶ bk. el-Furkân 25/7, 8, 20.

²⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 357; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963), 9; Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 742-744; Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Atilla Kitapevi, 2001), 351.

²⁸ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 210, 211.

²⁹ el-Bakara 2/246.

³⁰ bk. et-Tevbe 9/31, 34; el-Hadîd 57/27.

³¹ Salime Leyla Gürkan, "Ruhbân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/205.

sömürü, güç ve sınıfsal üstünlük esasına dayalı toplumsal yapı, sınıflaşma yerine tevhid, adalet,³² meşveret³³ ve takva³⁴ üzerine bina edilen toplum anlayışını getirmiştir.³⁵

Mekke'de, ticaret ve yönetim, üst tabakayı oluşturan, Kur'an'ın ilk muhatapları olan mele, mütref ve müstekbir sınıfların elindeydi. Kusay'ın oğlu Abdi Menaf, bölgedeki Bizans, İran ve diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için siyasi ve ekonomik antlaşmalar yapmıştı.³⁶ Yemen ile Suriye arasında antik ticaret yolu kullanılmaktaydı.³⁷ Mekke'yi yöneten mele-mütref, (aristokrat, burjuva, oligark) aileler, kışın güneye (Yemen), yazın kuzeye (Şam-Irak) yaptıkları ticaret³⁸ ile sermayelerini ve refah seviyelerini artmış, sömürme düzeni ile elde ettikleri servetle, Mekke'de lüks bir yaşam içinde içkili, sefahatli bir hayat sürüyorlardı.³⁹

Mekke'de oligarşik kabile asabiyeti temelli bir site devleti mevcuttu. Mekke toplum yapısında kabileciliğin ve zenginliğin tabakalaşma yapısına belirgin etkisi bulunmaktadır.⁴⁰ Kur'an nazil olmaya başlayınca Hz. Muhammed'e karşı muhalefet cephesinin oluşmasında kabile asabiyeti, ekonomik ve sosyal gücü elinde bulunduran üst tabaka kendini göstermiştir. İbn Kesir, En'am Suresi 33-36. ayetlerin açıklamasında, Mekke'nin önde gelen entelektüel isimlerinden Ebu Cehil'in şöyle dediğini belirtmektedir; Biz ve Abdi Menaf oğulları şeref için birbirimizle yarışıyorduk. Onlar insanlara yedirdi, biz de yedirdik. Onlar insanlara verdiler, biz de verdik. Sanki birbirimizle yarışan süvariler gibiydik. Ancak şimdi onlar, Sema'dan vahiy getiren peygamber bizdendir, diyorlar, şimdi biz buna nasıl karşılık verelim? Allah'a yemin olsun ki, ona iman edip tasdik etmeyeceğiz demistir.⁴¹ Bu konuşma, kabilelerin sınıf rekabetini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Mekke'nin idari taksimatın başında *Darü'n-nedve'* parlamentodaki başkanlık ve diğer görevler (Sikaye, Ukab, Rifade, hicabe, Meşveret, Sifaret, Eysar, Hukume) gelmektedir. Darun-Nedve idari görevler, kabile ve kişilerin sosyal ve ekonomik statüsünü belirliyordu.⁴² Bu görevler babadan oğula tevarüs yoluyla geçmekteydi. Kureyş kabilesi büyük bir nüfuza sahipti. Geçmiş Hz. İbrahim'e uzanan Kâbe'nin ticaret açısından değeri ve önemi büyüktü. Güçlü idarî, kabilevi bir yapıya sahip Mekke aristokratları, kendi statülerini ve sınıflarını

³² bk. el-Bakara 2/163; Âl-i İmrân 3/2, 6; en-Nahl 16/90.

³³ Âl-i İmrân 3/159.

³⁴ el-Hucurât 49/13; Âl-i İmrân 3/102; el-Mâide 5/108; Yûnus 10/6; es-Sâffât 37/124.

³⁵ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 72.

³⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eseri*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan, 2008), 48; 372; Said Afganî, *Esvâku'l-Arab fi'l-cahiliyye ve'l-İslâm* (Kahire: Daru'l Fikr, 1984), 20-25; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993), 4/110-25.

³⁷ bk. Sebe 34/18, 19.

³⁸ bk. Kureyş 106/2.

³⁹ Derzeve, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 1/90; W. Montgomery Watt, *Hız Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas - Azmi Yüksel (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986), 10-11; Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 21.

⁴⁰ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi, 1989), 1/51; Hekim Tay, "Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekki Ayetlerdeki İzdüşümü", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2016), 35.

⁴¹ Ebü'l Fida İmaduddin İsmail b. Şihabiddin Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 6/28; İzzet Derzeve, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün, 2011), 2/48, 49.

⁴² Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdillâh Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-asâr*, ed. Rüşdi Es-Salih (Mekke: Mektebetü's-Sekafe, 2002), 1/108; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 41.

değiştirecek her türlü toplumsal harekete, değişime karşı çıkmış ve Hz. Muhammed'e şiddetle muhalefet etmişlerdi.⁴³

2.1. Mele Sınıfı

“Mele” kelimesinin sözlükteki kök anlamı, bir şeyin (şeref, itibar ile) dolu olması, servet, itibar ve ihtişamıyla toplumda göz dolduran zümreleri ifade etmektedir. Terim anlamı ise konumu yüksek, başkan, eşraf makam/yetki sahibi yönetici, kariyer sahibi, iktidar eliti, toplumun eşrafı, ileri gelen seçkinler, asilzade, danışman, müşavir, sözüne itibar edilen gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴ Mele cemiyette bir görüş etrafında bir araya gelen saygınlık, heybet, statü, fikir ve duruşları ile gözleri, kalpleri dolduran, ileri gelen sınıfı belirtmektedir.⁴⁵

Kur'an'da mele terimi⁴⁶ “İsrailoğullarının seçkinleri, reisleri, eşrafı”⁴⁷ “İsrailoğullarının önde gelenleri”⁴⁸ toplumun ileri gelenleri, müstekbir inkârcı elebaşlar,⁴⁹ devletin önde gelen danışmanları,⁵⁰ melei ala ise⁵¹ yüce topluluk anlamında melekler şeklinde tefsir edilmiştir.⁵² Kur'an'da mele, mütref, müstekbir, sâdât, kübera sınıfları, toplumsal hedeflerde iş birliği içindedir.⁵³

Mele kelimesi Kur'an'da otuz defa geçmektedir.⁵⁴ Peygamberlerin gönderildikleri toplumlarda, “mele” sınıfı, kurdukları sosyal idari düzenle toplumsal statülerini kaybetmemek için Peygamberlere karşı şiddetli bir mücadele içine giren, toplumun ileri gelen iktidar elitlerinden oluşmaktadır.⁵⁵

⁴³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 700-702; Mehmet Salih Arı, “Cahiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir sosyal Düzenin Doğuşu”, *İstem* 4 (2004), 181.

⁴⁴ Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Darus-Sadr, ts.), 1/158, 159.

⁴⁵ bk.Yûsuf 12/43; Neml 27/38; Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Yarin, 2015), 943; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979) 4/2862.

⁴⁶ el-Bakara 2/246.

⁴⁷ Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer Taberî, *Câmiu'l- beyân fi te'vîli âyi'l- Kur'an*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Daru Hicr, 2001), 4/435; Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, ed. Muhammed Boynukalın (İstanbul: Mizan, 2005), 2/137.

⁴⁸ Ebu'l Ala Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Ali Ünal - M. Han Kayani (İstanbul: İnsan, 1991), 1/190.

⁴⁹ bk. el-Mü'minun 23/24, 33; Hûd 11/25-27.

⁵⁰ en-Neml 27/29, 30.

⁵¹ es-Sâffât 37/8; Sâd 38/69.

⁵² Mustafa Öztürk, “Mele-i A'la”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 2/242.

⁵³ bk. el-İsrâ,17/16; el-Ahzâb, 33/67.

⁵⁴ bk. el-Bakara 2/246; el-A'râf 7/ 60, 66, 75, 88, 90, 103, 109, 127; Yûnus 10/75, 83, 88; Hûd 11/27, 38, 97; Yûsuf 12/43, 75; el-Mü'minun 23/24, 33, 46; eş-Şuarâ 26/34; el-Kasas 28/20, 32, 38; Sâd 38/6; ez-Zuhuf 43/46.

⁵⁵ Halil Bin Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, ed. Mehdî el-Mahzumi - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1988), 8/346; İbrahim Çelik, “Mele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/36, 37.

Kur'ân'da mele sınıfı,⁵⁶ peygamberleri ve onlara iman edenleri horlayan,⁵⁷ peygamberleri sihirbazlıkla suçlayan, kıssaların birer mitololoji olduğunu iddia eden,⁵⁸ sömürü şirk düzenleriyle, putlara ve atalarına bağlı kalmaya davet edip toplumu baskı altında tutan,⁵⁹ inananlara eziyet edip⁶⁰ yurtlarından, yerlerinden sürgün eden,⁶¹ gösterişli hayat süren, insanları doğru yoldan saptıran,⁶² toplumdaki zayıfları ezen özellikleriyle tanıtılmaktadır.⁶³

Bir ayette “*Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmış? dedi*”⁶⁴ şeklinde yeniden dirilişe itiraz eden kişinin, Mekke'nin ileri gelen kodamanlarından Ubey b. Halef, As b. Vail, Ebu Cehil ve Velid b. Muğire'nin ismi geçmektedir.⁶⁵

Siyasi, dinî, idari, askeri, bürokratik ve politik kategoriye oluşturan mele sınıfı, toplumda bir güç sahibi olduğu, halkın inançları üzerinde etkili oldukları, insanlara psikolojik ve fiziksel şiddetle korku verdikleri, büyüklük tasladıkları, toplumu sömürdükleri, peygamberlere işkenceler yaptıkları, yerlerinden yurtlarından göçe zorlayıp sürgün ettikleri, Kur'ân tarafından haber verilmektedir.⁶⁶

Hz. Mûsâ, kıssasında mele sınıfı “*firavun ve önde gelenler*” şeklinde sıkça zikredilmiştir.⁶⁷ Hz. Mûsâ ve diğer peygamberler, toplumun ileri gelen üst tabakadaki ekâbirler tarafından sihirbazlıkla suçlanmıştır. Firavun ve toplumun önde gelen üst tabakadaki kişileri (firavun ve mele'si), erkekleri, çocukları öldürmüş, kızları sağ bırakmış ve hatta Hz. Mûsâ'yı öldürme teşebbüsünde de bulunmuşlardır.⁶⁸

Hz. Nûh, gemi yaparken kavminin üst tabaka ileri gelenleri, alay ederek, (erâzilunâ, bâdiye er-rey) sığ görüşlü, ayak takımının ancak kendisine iman ettiğini söylemişlerdir. Toplumun üst tabaka önde gelenleri, insanların Hz. Nuh'a ve diğer peygamberlere iman etmelerini engellemek için işkence yaptıkları Kur'ân'da haber verilmektedir.⁶⁹

Hicr şehrinde bozgunculuk yapan, toplumun üst tabaka ileri gelenlerinden oluşan dokuz kişilik çete, uğursuz gördükleri Hz. Salih'i ve ailesini ortadan kaldırmayı tasarlayıp kan davasında bulunacaklara, biz Salih ailesinin yok edilmesi işinde orda değildik veya kimin öldürdüğünü görmedik demeyi planlıyorlardı. Onlar tuzak kurarken Hz. Salih kendisine inananlarla birlikte Hicr şehrini terkedip ayrılmış ve sonra Semud kavmi de

⁵⁶ Yûnus 10/75; el-Mü'minin 23/33.

⁵⁷ bk. el-A'râf 7/75, 88,90; Hûd 11/27, 38; ez-Zuhruf 43/47.

⁵⁸ bk. Kalem 68/15; Ramazan Barman, “‘Esâtiru'l-Evvelin’ Bağlamında Kıssa ve Mitoloji İlişkisi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2021), 640-652.

⁵⁹ Sâd 38/4-14; el-A'râf 7/109; eş-Şuarâ 26/34.

⁶⁰ el-A'râf 7/99, 90.

⁶¹ bk. el-Enfâl 8/47; el-Hac 22/40; el-Haşir 59/8.

⁶² bk. Yûnus 10/88.

⁶³ bk. el-A'râf 7/75; Sebe 34/3, 33; Elmalılı, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, 5/3452; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/587.

⁶⁴ Yasin 36/78.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l- beyân*, 19/486-488; Muhammed Tahir İbni Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Daru Tunusiyye, 1984), 23/73.

⁶⁶ bk. el-A'râf 7/75, 88, 90, 92, 109, 127, 141; Yûnus 10/88; Hûd 11/87; İbrâhîm 14/13; eş-Şuarâ 26/176.

⁶⁷ el-Araf 7/103; Yûnus 10/75, 83; Hûd 11/97; el-Mü'minin 23/46.

⁶⁸ bk. el-Kasas 28/20; el-A'râf 7/127, 109, 141; Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, 2/565.

⁶⁹ bk. el-A'râf 7/59,60, Hûd 11/27, 38; el-Mü'minin 23/24; Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, 3/165.

şiddetli bir depremle yok olmuştur.⁷⁰ Bu kıssa Hz. Muhammed için bir teselli, üst tabakadaki Kureyşli müstekbir mele ve müşrikler için bir uyarı olmuştur.⁷¹

Kur'ân kıssalarında toplumun üst tabakasını oluşturan mele, mütref ve müstekbir sınıfların, peygamberlere ve iman edenlere karşı çetin mücadele ettiği, risalet ve ilahi davete karşı çıktığı, fiziki ve psikolojik şiddet uyguladığı için helake maruz kaldıkları görülmektedir. İlahi risalete muhatap olan Mekke'nin mele ve mütref sınıfı da Hz. Muhammed'e karşı, önceki peygamberlere yapıldığı gibi alay, tahkir, inkâr ve sürgünle tehdit ederek hicrete mecbur bırakmışlardı.⁷²

Mekke'de nazil olan A'râf suresinde, önceki peygamberlerden Hz. Mûsâ, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Şuayb'ın kavmi ile tevhid mücadelesindeki tarihsel hadiseler ve o toplumların önderlerinin (mele) yaptıkları haber verilmektedir. Hz. Muhammed'in Mekke'deki tevhid mücadelesinde yapılan itirazlar ile önceki peygamberlerin tevhid mücadelesine yapılan itirazlar arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlikler müşriklerin mele peygamber talebi, ayet ve kıssaları alaya almaları, peygamberleri ve iman edenleri küçümsemeleri, akılsızlıkla itham etmeleri, sihirbazlıkla suçlamaları, peygamberliğin toplumun ileri gelen eşrafından birine gelmesi gerektiği şeklinde sıralamak mümkündür.⁷³ Önceki peygamberlerin toplumun önde gelen mele, mütref ve müstekbirleri ile mücedelelerini anlatan bu kıssalar Hz. Muhammed'in siyer ve sireti bağlamında düşünüldüğünde Hz. Muhammed'e ve ona inanan mü'minlere direniş gücü verdiği görülmektedir.⁷⁴

Müfessir Sa'lebi (ö. 427/1035), Mekke'nin ileri gelen, asilzade (mele, mütref ve müstekbir) olan yirmi beş kişinin ismini saymaktadır.⁷⁵ Tefsir kaynaklarında verilen bilgilere göre Daru'n-Nedve meclis üyeleri olan mele sınıfı, Ebu Talib'in evinde bir toplantı düzenlenmiş, bu toplantıda, tek ilahı kabul etmeyip putlara bağlı kalmaya ve Hz. Muhammed'in yalancı bir sihirbaz olduğunu iddia ederek, Ebu Talib'ten Hz. Muhammed'i himaye etmemesini istemişlerdir.⁷⁶

2.2. Mütref Sınıfı

Servetle şımarıp azgınlaşan, burjuva sınıfını ifade eden "mütref" kelimesi, Kur'ân'da ism-i meful çoğul şeklinde beş yerde,⁷⁷ fiil halinde üç yerde⁷⁸ geçmektedir. Mütref kelimesi ile eş anlamlı "batar" kelimesi de iki yerde fiil şeklinde geçmektedir.⁷⁹

⁷⁰ el-A'râf 7/73-79, 131; Hûd 11/61-68; eş-Şuarâ 26/141-159; Ömer Faruk Harman, "Hicr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/454.

⁷¹ bk. el-Enfâl 8/30.

⁷² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 92, 93.

⁷³ el-En'âm 6/8 52, 53; el-A'râf 7/60-150; et-Tevbe 9/65; ez-Zuhruf 43/31; el-İsrâ 17/94, 96.

⁷⁴ Emin Işık, "A'râf Suresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/259, 261; Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: İşaret, 2000), 42.

⁷⁵ Ebû İshak Ahmed Es-Sa'lebi, *el-Keşfu ve'l-beyân (Tefsiru's-Sa'lebi)*, ed. el-İmam Ebu Muhammed b. Aşûr - Nezîr es-Saidî (Beirut: Daru'l-İhyau-Turasi'l-Arabî, 2002), 8/178.

⁷⁶ bk. Sâd 38/4, 5, 6. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/17, 23; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/74, 75.

⁷⁷ bk. el-İsrâ 17/16; el-Mü'minûn 23/64; Sebe' 34/34; ez-Zuhrûf 43/23; el-Vâkıa 56/45.

⁷⁸ bk. Hûd 11/116; Enbiyâ 21/13; el-Mü'minûn 23/33.

⁷⁹ bk. el-Enfâl 8/47; el-Kasas 28/58.

Lügatte mütref; lüks, refah ve bolluk içinde yaşama anlamındadır. “*Tereffüh*” nimet içinde geniş ve rahat bir yaşamı ifade etmektedir.⁸⁰ Mütref, lüks ve rahat yaşayan, maişeti geniş, dünya lezzetlerinden faydalanan kimsedir.⁸¹ Terim olarak maddi zenginlik sahibi, zevk ve refah peşinde olan, zenginliği kendisine prestij edinen, gösterişçi, iman etmeyi gururlarına yediremeyen kibirli kimselerden oluşan imtiyazlı (burjuva, oligark) sınıfını belirtmektedir.⁸²

Mütref, servet ve zenginlik bakımından toplumda itibarı ile konum, güç elde eden, hayatın tadını çıkararak, haz ve keyif peşinde koşan, gösteriş ve taşkınlık yapan, ahlaki endişeleri olmayan, kibirli, kendini beğenmiş, toplum üzerinde etkili ve söz sahibi olan, fikir ve düşünceleriyle topluma hâkim olup sömüren, yönetimde imtiyaz sahibi olan kimselere denilmektedir.⁸³

Ellerindeki servetin gücüyle topluma egemen olan mütref sınıfı, toplumun ekonomik ve sosyal imkânlarını sömürmekte, kendi menfaatini gözeterek, topluma, zayıflara, baskı, zulüm ve şiddet göstermektedir. Sömürülenlerin psikolojisini bozan bu taşkın ve şımarıkça davranışlar, toplumun helak olmasına sebep olabilmektedir.⁸⁴

Bu husus ile ilgili bir ayette şöyle belirtilmiştir. “*Bir de yurtlarından refahtan şımarıp taşkınlık, azgınlık ve gösteriş yaparak çıkan ve insanları Allah yolundan engelleyenler gibi olmayın, Allah onların yaptıklarını çepçevre kuşatmıştır.*”⁸⁵ Bu ayette geçen “*batar*” kelimesi verilen nimetler sebebiyle kibirli davranarak hakikati küçümseyip inkâr etmek, küstahlık edip şımarıkça davranışlar, toplumun helak olmasına sebep olabilmektedir.⁸⁶

Başka bir ayette ise; “*Oysa biz, nimet ve bolluk içinde şımarıp azmış nice şehir halkını helâk ettik. İşte o yerlerde pek az kimse oturulabilmiştir; o yerlerin hepsine biz varis olduk.*”⁸⁷ Bu ayetteki “*bataret*” fiili, nimet içinde, tuğyanla azgınlık, şımarıkça davranışlar, bolluk içinde lüks yaşamı ile şımarıkça davranışlar, toplumun helak olmasına sebep olabilmektedir.⁸⁸

Yukarıdaki ayetlerde şımarıklık, kibirlenme gibi olumsuz davranışlar gösteren mütref sınıfı, servet ve zenginlikle böbürlenmekte, peygamberlere karşı akıl dışı iddialar ileri sürmekte, sosyal ve ekonomik güçleriyle toplumu ve iman edenleri baskı altına aldıkları görülmektedir.⁸⁹ Kârûn, Kur’ân’da zenginliği ile şımarıkça davranışlar, taşkınlık ve gösteriş yapmanın sembol ismi olarak zikredilmektedir.⁹⁰

Mütref sınıfı, günümüzde sermayeyi elinde tutan, toplum mühendisliği yapan servetiyle toplumu sömüren güç sahiplerini işaret etmektedir. Toplumun üst tabaka önde

⁸⁰ el-İsfahânî, *Müfredât*, 181.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 9/17.

⁸² bk. el-Mü'minun 23/33, 64; Hûd 11/16 ; Elmalılı, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, 1/413, 414; 4/2836.

⁸³ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret, 1999), 1/448, 449.

⁸⁴ Turgay, “Kur’ân’da ‘Mütref Kavramı’”, 88.

⁸⁵ el-Enfâl 8/47.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 4/69.

⁸⁷ el-Kasas 28/58.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 4/68, 68.

⁸⁹ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet* (İstanbul: Pınar, 1996), 310-320.

⁹⁰ bk. el-Kasas 28/76-82; Ömer Faruk Harman, *Kârûn* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/510-520.

gelen ekâbirleri, varlıklı, şımarık, güç, kuvvet, servet, iktidar ve statü sahipleri olan⁹¹ gözünü para, servet, dünyalık hırsı bürüyen, hak hukuk kaygısı taşımadan tuzaklarıyla çıkar ve menfaatlerine göre davranan kimseleri göstermektedir.⁹²

2.3. Müstekbir, Ekâbir, Küberâ Sâdât Sınıfı

Müstekbir, Arapça “ke-bü-re” kök fiilinden istifal babından türetilmiş ism-i meful bir kelimedir. “İstikbar” kavramı Kur'an'da kırk sekiz, “Tekebbür” sekiz yerde geçmektedir. Sözlük anlamı kendisini olduğundan daha büyük görme, başkasını küçük görme, kendisinde olmayan bir şeyi varmış gibi gösterme, kibirlenme, gururlanma, üstünlük taslama, kendini güçlü ve üstün görme, peygamberleri hakir görme, kibrinde dolayı hakikate karşı inatla direnen kimse anlamında olup aşağılık kompleksinin ters yansımasından oluşan psikolojiyi ifade etmektedir. İnsanın kendi benlik ve nefsini beğenip büyük görmesi, başkasını küçük görmesi, kendisinde bulunmayan bir değeri varmış gibi göstermesi, din ve ahlak yönünden kabul edilmeyen, eleştirilen bir davranıştır.⁹³ “Müstekbir” sosyolojik olarak üst tabakayı “mustaz'af” ise alt tabakayı ifade etmektedir.

Küberâ ve Ekâbir “k b r” kök fiilinden türetilmiş, daha/en büyükler, en kıdemli, daha önemli büyükler anlamında çoğul bir ismi tafdildir. Saygıdeğer, şerefli olma, zorbalık, yönetici, güç sahibi, büyükleme, kibirlenme anlamındadır. Ekâbir, büyükleme, makam, saltanat, servet sahibi, toplumun önder yöneticileri manasındadır.⁹⁴

Kur'an'da müstekbir, haddi aşan, suç işleyen, haksızlık yapan, entrika, hile peşinde olan, zulmeden, Allah'a şirk koşan, büyüklük taslayıp peygamberlere düşmanlık yapan, günah işleyen, toplumu, müstaz'afı hile ve tuzaklarla dalaletle sürükleyen, sömüren zorba yöneticiler zümresi şeklinde geçmektedir.⁹⁵

“Sâdât”, kelimesi Kur'an'da iki yerde yönetici, bir yerde ise şirk ve dalalette önder, başkan, lider anlamındadır.⁹⁶ “Küberâ” ile birlikte bir ayette şöyle geçmektedir. *“Ey Rabbimiz, Biz liderlerimize, yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat ettik, onlar da bizi dalaletle sürüklediler diyecekler.”*⁹⁷ Bu ayette sadat, şer ve şirkte önder, lider, yönetici, başkan anlamındaki seyyid kelimesinin çoğuludur.⁹⁸

Kibirlenmek anlamındaki “istekbere” fiili hem şeytan ve hem de insanlar için kullanılmaktadır. İnsanlar için kullanıldığında bazen istaz'afe fiili ile birlikte kullanılmıştır. Elde ettikleri servetle güçlenen müstekbirler, mustaz'af sınıfları sömürerek güçsüz ve zayıf bırakmıştır. Mustaz'af sınıfları hâkimiyeti altına alarak sömüren müstekbirler, dünyevi tutku ve menfaatleri için peygamberlere ve ilahi kitaplara karşı kibirli davranarak müstaz'af

⁹¹ bk. el-En'âm 6/123.

⁹² bk.Fâtır 35/43; Tefkik Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 19.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 5/125-128; el-İsfahânî, *Müfredât*, 830-832; Bekir Topaloğlu, “Müstekbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/138.

⁹⁴ bk. el-En'âm 6/123; el-Ahzâb 33/67; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/537, 538.

⁹⁵ el-Bakara 2/87; el-A'râf 7/36, 40, 75, 88; en-Nahl, 16/22; Sebe 31-34.

⁹⁶ Âl-i İmrân 3/39; Yûsuf 12/25.

⁹⁷ el-Ahzâb 33/67.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l- beyân*, 19/189.

sınıfları da peşlerinden sürüklemişlerdir. Müstekbir ve müstaz'af sınıfları ezen ve ezilenler bakımından toplumsal bir olguyu ifade etmektedir. Tarihsel ve toplumsal bir vakia olarak Müstekbir ve Müstaz'af sınıfları arasında bir sınıf çatışmasından bahsetmek mümkündür. Müstekbirler, Yüce Allah'a karşı büyüklenmelerinden dolayı kâfirlerden olmuştur.⁹⁹ Kur'ân, müstekbirlerin doğruya, adalete, hidayete davet eden peygamberleri ve ilahi mesajları inkâr edip yalanladığı, toplumda müstaz'af sınıflara zulüm, haksızlık yapmalarından dolayı azaba uğradıklarını haber vermektedir.¹⁰⁰

Müstekbir sınıfı, iktidar eliti olan "mele" sınıfı ile servet, ekonomik gücü ellerinde tutan, refah içinde yaşayan mütref sınıflarından oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile "mele" ve "mütref" sınıfı aynı zamanda "müstekbir" sınıfını oluşturmaktadır. Toplumun iktidar elitleri olan mele, mütref sınıfı, fikir ve maddi imkânlarla müstekbirlere destek olmakta, onlara meşruiyet sağlamaktadır. Ekonomik ve iktidar gücünü ellerinde tutan müstekbir sınıfı, mele ve mütref sınıfı ile birlikte topluma korku salarak peygamberlere karşı büyüklük taslamış, yoksulların ve emek sahiplerini koruyan sınıfsız ve adil bölüşüm tevhid inanç sistemini engellemiş,¹⁰¹ tevhid ve adalet için gönderilen peygamberlere karşı aktif bir düşmanlık içinde olmuşlardır.¹⁰²

Hz. Muhammed'e Kur'ân nazil olmaya başladığı zaman, Mekke'nin ileri gelenleri kendi aralarında yaptıkları görüşmelerde, risalet görevinin kendilerinden birine verilmesi gerektiği şeklindeki değerlendirmeleri bir ayette şöyle açıklanmıştır. "*Onlar (ileri gelenler) dediler ki, Bu Kur'ân, iki şehirden birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?*"¹⁰³ Yukarıdaki ayette geçen iki kentten (Mekke, Taif) zenginlik ve statüleri ile üstünlük taslayan Mekke'nin ileri gelenleri Velîd b. Muğîre, Utbe b. Rabîa ve Ebû Mes'ûd olduğu, Tâif'in ileri gelenleri ise Habîb b. Amr bin Umeyr es-Sakafî, ibn Abd Yalil, Urve bin Mes'ud olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴

Peygamberler, beşerî inanç değerlerinin egemen olduğu toplumlarda, üst tabakayı oluşturan mele, mütref gibi müstekbir, ekâbir ve sâdat sınıfının direnişi ile de karşılaşmıştır. Elde ettikleri servet gücü ile kendini beğenmiş müstekbir üst tabakalar, sömürü düzenlerini, statülerini kaybetmemek için ilahi gerçeklere karşı kibirlenme, peygamberimiz Hz. Muhammed'e ve önceki bütün peygamberlere, ilahi kitaplara ve inananlara karşı kibirlenmiş, psikolojik ve fiziksel şiddet uygulamışlardır.¹⁰⁵

Peygamberlerden sonra ehl-i kitap toplumlarda dünyevî çıkar ve manfaat düşkünü din adamları sınıfları meydana gelmiştir. Ehl-i kitap toplumlarda tevhid, ilahi inanç ve ahlakî değerlerden zamanla uzaklaşma ve dünyevî statü elde eden ruhani, asilzade şeklinde

⁹⁹ el-Bakara 2/34.

¹⁰⁰ el-A'râf 7/36; el-İsrâ 17/16; Sebe 34/34; en-Nahl 16/23; el-Mü'minûn 23/67.

¹⁰¹ Ali Bulaç, "Müstekbir", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale, 1990), 3/83, 84; M. Fathalı Moghaddam, *Diktatörlüğün Psikolojisi*, çev. Hakan Kabasakal (İstanbul: 3P Yayıncılık, 2014), 108, 109, 146; Etienne De La Botie, *Gönüllü Kulluk Üzerine*, çev. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ankara: İmge Kitapevi, 2011), 111.

¹⁰² el-A'râf 7/103, 109, 127, 137; el-Mü'minun 23/46; el-Kasas 28/4; ez-Zuhrûf 43/51; Esed, *Kur'ân Mesajı*, I/428.

¹⁰³ ez-Zuhrûf 43/31.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l- beyân*, 20/580-582.

¹⁰⁵ bk. el-Bakara 2/87; A'râf 7/36, 75, 88; Yûnus 10/75; el-Kasas 28/39; Fussilet 41/15.

tezahür eden üst tabaka sınıflar oluşmaya başlamıştır. Bunları tarihsel sıralarına göre inceleyelim.

2.4. Rabbanîyyun (Erbâb) Sınıfı

Yahudi dinî geleneğinde Ahbâr ve Rabbanîyyun, ehl-i kitap toplum içinden çıkan kurra ve fakih olan, statü sahibi, din adamları sınıfından oluşmaktadır. Rab kelimesinin sözlük anlamı terbiye etmek, aşama aşama inşa edip yetiştirmektir. Ev sahibine rabbetü'l-beyt, at yetiştiricisine rabbü'l-feres denilmiştir. "Rabbanî" ise mastar olan rabbe intisaplı, ilimle nefsin terbiye eden hâkim, bilge anlamındadır.¹⁰⁶

Yahudilikte Rabbanî, dinî hükümleri yorumlama yetki ve yeterliliğinde, otorite sahibi fakih, hukukçu, bilgin kimselere denilmiştir. Rabbanîlerle ahbâr arasındaki fark şöyle belirtilmiştir. Rabbanîler, dinî, idarî, sosyal otoriteyi temsil etmiş, toplumun maslahatı için yönetim işleriyle meşgul olmuş, basiretli, ilim ve hikmet sahibi kimselerdir. Ahbâr ise sadece ilimle meşgul olmuş, yönetim işiyle uğraşmamış kimselere denilmiştir. Hiyerarşide daha üst konumda olan Rabbanîler, dinde müctehid iken Ahbâr ise âlim düzeyindedir.¹⁰⁷ Rabbanîler âlim ve fakih olup derece bakımından ahbâr'dan üstte bulunmaktadır.¹⁰⁸

"Ribbi", kelimesine, rabbe mensup, "ribbiyyun" ise Allah erleri, dini içselleştiren Allah'ın halis kulları, kendisini rabbe adayan, Allah'a kulluk eden cemaat, sınıf anlamı verilmiştir. Rabbanî, çoğulu "rabbanîyyun", eğitici, terbiye eden, rab ismine nisbet edilerek öğreticiler anlamındadır. "Rabbanîyyun", çeşitli isimler altında Allah, peygamber, kitap, dini tebliğ ve irşad amacı güden tüm cemaat ve zümreleri ifade etmektedir.¹⁰⁹ "Rabbânî" (Rabbî), Yahudilikte din hizmetlerini yürüten, ibadetleri düzenleyen ve hükümleri uygulayan idareci zümredir.¹¹⁰

Tevrat'ın hak olduğuna şahit olan Rabbanîyyun ve Ahbâr sınıfı, ilahi kitaplarını koruma, öğretme, anlatma, insanlardan korkmadan Tevrat'la hüküm verme, haram yememe ve yasakları nehyetme konularında görevleri bulunmaktadır.¹¹¹ Dinin gelenek haline gelmesi, ilahi emir ve tavsiyelerden uzaklaşma sonucu din adamlarında dünyevileşme, menfaat ve kurumsal statüleşme sonucu, dinin maksadından uzaklaşma görülmüştür. Hz. İsa ve Medine döneminde de Hz. Muhammed'in ilahi davetine karşı muhalefet etmede Yahudi din adamları bürokrasisi etkili olmuştur. Hatta Hz. İsa'nın peygamberliği bile mabet çevresindeki Yahudi din adamları tarafından sakıncalı görülmüştür. Kudüs'teki elit dinî ve politik sınıflar, Hz. İsa'yı, düzeni bozmaya çalışan, Roma ile ilişkileri tehdit eden kişi olarak görülmüştür. Yahudi din adamları, Hz. İsa'ya karşı güçlü bir muhalefet cephesi açıp mücadele etmişlerdir. Hz. İsa'ya karşı en şiddetli davranan Yahudi Ferisi mezhebi

¹⁰⁶ el-İsfahânî, *Müfredât*, 379,380.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/526; 8/451, 452.

¹⁰⁸ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 2/793.

¹⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 2/1197; Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, 1/685,686.

¹¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/273.

¹¹¹ bk. el-Mâide 5/44, 63, 64; Tevbe 9/30; Aydın Mülayimov, *Kur'an'da Din Adamları* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 2016),15.

mensupları olmuştur.¹¹² Allah-kul ilişkisinde Allah'tan başkasına tapmamak, kendi nefislerine tapmamak ve kendilerine de taptırmamak olan tevhid ilkesini koruması gereken din bilginleri, teolojik statüleri ile fetva verip helali haram, haramı helal kılmaları, ğayri meşru yollarla haksız kazanç, menfaat ve çıkar sağlamaları, Allah'tan başka "rabler" edinmeleri, Kur'ân'da kınanmış ve eleştirilmiştir.¹¹³ Ahbâr ve erbâb sınıflarının peygamberleri yalanlamaları, öldürmeleri, kitapları tahrif etmeleri,¹¹⁴ Yahudilerin Hz. Üzeyr peygamberi, Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu kabul etmesi,¹¹⁵ bile bile hakkı batılla karıştırmaları,¹¹⁶ Allah'ın hükümlerini gizleyerek, değiştirerek ve bununla az bir menfaat elde etmeleri,¹¹⁷ Kur'ân'ın şiddetli uyarı ve ikazına neden olmuştur.¹¹⁸

Kur'ân'a göre tarih, yeryüzünde doğrusal/ilerlemeci değil, insan ve toplum davranışlarına göre sarmal (inişli-çıkışlı) bir şekilde devam etmektedir. Tarih, ilahi yasalarla objektif bir şekilde gerçekleşmektedir. Toplumsal ilahi yasalarda (sünnetullah) bir değişiklik (tebdil, tahvil) bulunmamaktadır.¹¹⁹ Bu nedenle önceki toplumlar ile sonraki toplumlar arasında dünyevileşme, sınıf, tabakalaşma, toplumsal aktörlerin rolleri ve din adamlarının misyonu yönünden benzerlikler bulunmaktadır. Kur'ân'da eleştirilerek zikredilen toplumsal önder/liderlerin tutum ve davranışları, ilahi kitap verilen Müslüman toplumlarda da tekrar etmeyeceği anlamına gelmemektedir.¹²⁰ Bilakis her toplumda önderlerin tutum davranışları birbirine benzeyerek tekrar edebileceği için batıl yollara sapma, dünyevileşme, sınıflaşma konularında Müslümanlar, geçmiş toplum örnekleriyle Kur'ân'da uyarılmıştır.

Din adamı tanımlaması Kur'ân ve sünnette yer almamıştır. Kur'ân'a göre vahiy karşısında herkes eşit ve bireysel olarak Allah'a, insana/topluma ve evrene karşı sorumludur. İnananların, din adamlarını rab edinecek kadar kayıtsız şartsız itaat etmeleri, ibadet etme anlamına gelmektedir. Rab edinme, ilahi kitaba aykırı hükümleri kabul edip itaat etmektir. Haramı helal, helali haram kabul etmektir.¹²¹ Şeytana itaat, ibadet olarak isimlendirilmiştir.¹²² Din adamlarına bağlılık ve şartsız güven, karizma kavramı ile açıklamak mümkündür. Karizma, toplumsal liderlik için kabul edildiği kadar, dinî liderlik

¹¹² Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/230, 339, 353, 357; Ömer Faruk Harman, "Yahudi Hıristiyanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/184; Christopher Charles Rowland, "İsa ve İlk Kilise", çev. Mahmut Aydın, *İslâmiyât* 3/4 (2000), 39-41; Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/330.

¹¹³ bk. el-Bakara 2/85; Âl-i İmrân 3/64; el-En'âm 6/138; et-Tevbe 9/31, 34.

¹¹⁴ el-Bakara 2/75, 79, 87,91; el-Mâide 5/13,70.

¹¹⁵ el-Mâide 5/63, 64; et-Tevbe 9/30; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 16/35.

¹¹⁶ el-Bakara 2/42;146; Âl-i İmrân 3/71.

¹¹⁷ el-Bakara 2/174.

¹¹⁸ İbrahim Hilmi Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 299.

¹¹⁹ bk. el-Ahzâb 33/62; Fâtır 35/43; el-Fetih 48/23; Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çev. İlhan Kutluer (İstanbul: İnsan, 2011), 36.

¹²⁰ Karaman v.d., *Kur'ân Yolu*. 4/598.

¹²¹ Elmalılı, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, 1/97; Muhammed b. Ahmet Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkami'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - M. Rıdvan Urkusi (Beyrut: Müessesetü Risâle, 2006), 10/177.

¹²² bk. Sebe 34/40; Meryem 19/44.

(imam) için de kabul görmektedir. Ancak saygınlık ve üstünlük, Allah'a, Rasule, kitaba tabi olma, takva ile gerçekleşmektedir.¹²³

Kur'ân, her insanın Allah'a karşı sorumlulukta eşit olduğunu, kimsenin masum ve ayrıcalıklı olmadığını, denenmediği günahın masumu olamayacağını, hesap vermede kimsenin muaf olmadığını açıklamıştır.¹²⁴ İnsanların üstün olma arzusu, tevhid, adalet, takvaya¹²⁵ ve “veren el (yüksek el) alan elden (düşük elden) daha hayırlıdır, üstündür” hadisine¹²⁶ bağlanmıştır.

2.5. Ahbâr Sınıfı

Kur'ân'da Ahbâr terimi, Yahudilik'teki din adamlarını sınıfını belirten Rabbanîyyun (erbâb) ile birlikte iki defa, Hıristiyanlıktaki din adamı sınıfı ruhbân ile birlikte iki yerde, toplam 4 yerde geçmektedir.¹²⁷

Ahbâr, Yahudi toplumunda dinî konularda hokka, mürekkep, divit kullanarak beğenilen güzel eserler veren, Tevrat'ı ve hükümlerini iyi bilen, ilimde derin bilgi ile sorumluluk sahibi kimselere denilmiştir. Toplumda davranışlarıyla örnek alınan, bilgisi ile insanların zihinlerinde, gönüllerinde etkili ve tesirli olmaları nedeni ile ahbâr denilmiştir.¹²⁸

Ahbâr, Tevratı koruyup gözeten, okuyan, anlatan, onunla hüküm veren, yazılı ve sözlü eser veren, güzel üslup sahibi, âlim kimseler olduğu belirtilmektedir. Tevrat'a şahit ve gözetleyici olmak, tahrif ve değiştirilmemesi için kitabı korumak, ilahi metni yazmak, ezberlemek, anlamını ve hükmünü öğrenmek, öğretmek, öğretirken ücret istememek, Tevrat'a göre, amel etmek, hüküm vermek ve bunları yaparken çıkar ve menfaat elde etmemek, halkı kötü söz söylemekten, haram yemeyi menetmekle görevli olan, hükümleri uygulamak için Allah'tan başka kimseden korkmamakla emrolunmuş kimseler olduğu belirtilmiştir.¹²⁹

Bununla birlikte Kur'ân'da Ahbâr ve Rabbanîyyun din adamı sınıflarının, günah söz söylemekten ve haram yemeye engel olmadıkları, Allah'tan başkasını ilah edinmemek, kendilerine de taptırmamak, ancak tek olan ilaha ibadetle emroldukları halde Ahbâr ve Ruhbân sınıfından çoğunun verdikleri yanlış hükümlere itaatle, rab-erbâb edinildikleri açıklanmıştır. Hakkı batılla karıştırıp hakkı gizledikleri, insanları Allah yolundan saptırdıkları, az bir menfaatle bile verdikleri hükümlerle haramı helal, helali haram yaptıkları belirtilmiştir. Batıl, hileli yollarla insanların mallarını yedikleri, Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduklarını iddia ettikleri, yeryüzünde fesat ve ırkçılık yaptıkları, üstünlük ve ayrıcalık/imtiyaz tasladıkları, dinlerini parça parça ettikleri, faiz ve insanların mallarını

¹²³ Niyazi Akyüz, “Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması”, *Dini Araştırmalar* 1/3 (1999), 56-59; Weber, *Sosyoloji Yazıları*. 93-99.

¹²⁴ bk. el-İsrâ 17/14.

¹²⁵ bk. el-Hucurât 49/13.

¹²⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiü'l-müsnedü's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992. “Zekât”, 18

¹²⁷ el-Mâide 5/44, 63; et-Tevbe 9/31,34.

¹²⁸ el-Bakara 2/42, 55, 79, 80, 85, 159, 174 ; Taberî, *Câmiü'l beyân*, 5/522; 8/453;11/418; Elmalılı, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, 4/2512-2517; el-İsfahânî, *Müfredât*, 239.

¹²⁹ bk. Âl-i İmrân 3/78; en-Nisâ 4/46, 160, 161.

haksız yedikleri, yalan söyleyip haram yedikleri, çok yalan dinleyip her türlü adi işlerden kazanç sağladıkları¹³⁰ haber verilmiştir. Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yapmadıkları, ilahi kitapla hüküm vermedikleri için kitap yüklü eşeklere benzetildikleri, Allah hakkında delilsiz tartıştıkları, imanda pazarlık yapmaları, ilahi kitabın bir kısmına iman, bir kısmını ise inkâr etmeleri, Allah'ın vahiyle bildirmediği şeyi icat edip bu Allah katındadır diyerek dinde ziyadeleştirme/eksiltme yaparak vahyi tahrif etmeleri nedeniyle dalaletle sapmaları ve gazaba uğramaları, böylece insanları Allah'ın yolundan alıkoyup saptırdıkları açıklanmıştır. Altın ve gümüşü biriktirip infak etmedikleri için kınanmış ve eleştirilmiştir.¹³¹ Buna mukabil, Yahudilerin meşhur bilgini, Abdullah İbni Selam gibi iman edip salih amel işleyenler ise övülmüştür.¹³²

Ruhani, aziz, ilahi, kutsal kabul edilen ahhâr, erbâb ve ruhbân sınıfı, elde ettikleri toplumsal statü ile başkaları söz konusu olunca kılı kırk yarararak eleştirip fetva verirken, ayetleri insanların üstüne dökerken, iyiliği emredip kendilerini unutturken, batıl ve hileli yollarla insanların mallarını yemede, hiçbir sorumlulukları yokmuş gibi, hatta bilmiyormuş gibi davranarak Yüce Allah'ın hükümlerini bir kenara bırakmış, geleneğe, cahiliye, cemaat ve aşiret kültürüne bağlı kalmış, çıkar ve menfaati için helali haram, haramı helal yapmada bir sakınca görmemişlerdir.¹³³

Din bilginlerin ilahi kitaptaki emir ve tavsiyelere sınıksız sarılmaları ve haramları nehyetmeleri gerekirken, kurumlaşmış, sınıflaşmış din adamlarının (ahhâr, erbâb, ruhbân) birçoğu, ihtiraslarının peşine düşerek batıl/gayrimeşru yollarla, dini istismar ederek insanların mallarını yemeleri, Allah'ın yoluna engel olmaları, rüşvet karşılığı hüküm vermeleri, ilâhî kitaplarda değişiklik yapıp tahrifle hüküm vermeleri karşılığında menfaatlenmeleri vb. hileli yollarla kazanç sağlamaları eleştirilmiştir. İhtiraslarını ilahi değerlerin üstünde tutarak topluma iyi örnek olmadıkları, verdikleri batıl hükümlerle insanları kendilerine itaat etmelerini sağlayarak rab'lik tasladıkları belirtilmiştir.¹³⁴ Hâlbuki dinî kurum mensuplarının, dini anlatma, açıklama, anlattığına başta kendisinin ihlasla itaat etmesi¹³⁵ yanlışı eleştirerek düzeltme, adil ve ahlaklı olma gibi toplumsal sorumlulukları ve yetkileri bulunmaktadır.

2.6. Ruhbân Sınıfı

Kur'ân'da, Hıristiyan din adamları ve âlimleri için Ruhbân ve Kissîs diye iki sınıftan bahsedilmektedir. Ruhbân sınıfı, Yahudilikteki ahhâr ve erbâb sınıfının bir taklidi¹³⁶ olarak

¹³⁰ el-Mâide 5/42.

¹³¹ bk. el-Fatiha 1/7; el-Mâide 5/13, 18, 41,42, 44, 62; et-Tevbe 9/ 31, 34;Taberî, *Câmiu'l- beyân*, 5/522; 8/453; 11/418; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*. 4/2512-2517; el-İsfahânî, *Müfredât*, 239; Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (mefâtihu'l -ğayb)*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981), 12/4; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-islâm*, 6/551;Osman Cilacı, "Ahhâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/485, 486.

¹³² bk. Âl-i İmrân 3/113, 114; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/134.

¹³³ Kürşat Demirci, "Haham", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/134.

¹³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/424-430; Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, 2/762.

¹³⁵ el-Bakara 2/44.

¹³⁶ Murat Tural, *Ortaçağ Doğu Hıristiyanlığında Manastır Hayatı* (İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2011), 29, 33.

İsevî toplum içinden Hz. İsa'dan yaklaşık iki asır sonra oluşmaya başlamıştır. Rehbet sözlükte sakınma, endişe, korkmak, ürpermek anlamındadır. Rehbanîyyet, aşırı korku, kaygı ve endişeden dolayı ibadette aşırıya gitmektir. Rahip, çoğulu Ruhbân, Allah'tan korkan, sakınan, korkuları sebebiyle münzevi, uzlet halinde ibadet eden kimseleri ifade etmektedir.¹³⁷

Kur'an'da ruhbân sınıfı, olumlu ve olumsuz özellikleriyle ahhâr ve kassis sınıfı ile birlikte 4 yerde geçmektedir.¹³⁸ Ruhbânlık, Hıristiyan geleneğinde Allah'a olan korkudan dolayı toplumdaki uzak manastırlarda, dağlarda uzlete çekilerek, nefsi terbiye etmek amacıyla Allah'ın kitapta farz kılmadığı halde kendileri tarafından icat edilen dinî model hayat tarzıdır. Ancak ruhbânlığın gereğinin de hakkıyla yapılmadığı haber verilmiştir.¹³⁹ Kur'an'da ruhbânlık hakkında özet bilgiler verirken, tarihi bilgiler daha fazla aşırı ve olumsuz ayrıntılar nakletmektedir. Hıristiyan ruhbânlığının ilke ve esaslarının öncüsü, Mısır'da Kayyum bölgesinde, Darul-Meymun olarak bilinen Pespîr'de ilk manastırı kuran Sn. Antony (MS. 250-350) kabul edilmektedir. Ruhbânlık Hıristiyanlık geleneğinde zamanla bir zümreye dönüşmüştür.¹⁴⁰

Kur'an, önceki ilahi kitaplardaki tahrifleri tashih ederek tasdik etmiş, ehl-i kitap toplumunun olumlu özelliklerini takdir, olumsuz özelliklerini eleştirmiştir. Kur'an'ın nüzul çağında Medine döneminde Müslümanların eh-i kitap ile ilişkileri, yumuşak ilişkilerden sert ilişkilere doğru bir seyir izlemiştir.¹⁴¹

Ancak konumuz açısından ruhbân sınıfı (ehl-i kitap) hakkı batılla karıştırma, gerçeği gizleme, gayrimeşru, haksız ve hileli yollarla insanları sömürmeleri dikkat çekmektedir.¹⁴² Hıristiyanlar, ruhbânlara ibadet etmiyorlardı ancak helal dediklerini helal, haram dediklerini de haram kabul edip itaat ediyorlardı. Yahudiler ve Hıristiyanlar, din adamlarını (ahbâr ve ruhbân) kutsal bir otorite olarak rabb edinmiş, Allah'ın haram ettiği, günah olan işleri helal sayma, helal olan işleri de haram saymaları ve bu hükümleri kabul edip itaat ederek rabb edinmeleri eleştirilmiştir. Bu husus Tevbe sûresindeki 31. âyeti lafzen/literal anlayan, Müslüman olmadan önce mutaassıp bir Hıristiyan olan Tay kabilesinin reisi Adî b. Hâtîm ile Hz. Muhammed arasında geçen bir konuşmada şöyle zikredilmiştir.¹⁴³

– Yâ Rasûlallah, biz onlara ibadet etmiyorduk ki,

– Peki, onlar size istediklerini helâl, istediklerini de haram kılıyorlar ve siz de onlara itaat etmiyor muydunuz?

¹³⁷ el-İsfahânî, *Müfredâat*, 413; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6/139.

¹³⁸ el-Mâide 5/82; et-Tevbe 9/31, 34; el-Hadîd 57/27.

¹³⁹ el-Hadîd 57/27.

¹⁴⁰ bk. el-Hadîd 57/27; Gürkan, "Ruhbân", 35/204, 205; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6/139, 147; Bilal Baş, "Hıristiyan Manastırcılığının Doğuşu", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013), 184-187.

¹⁴¹ el-Mâide 5/82; el-Bakara 2/109; et-Tevbe 31, 34; el-Hadîd 57/27; Mehmet Paçacı, "Kur'an'da Ehli Kitap Anlayışı, Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)", *Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları*, (2004), 52-58; Ramazan Barman, *Kur'an'ın Önceki Vahiylerle İlişkisi Musaddik ve Müheymîn* (İstanbul: Çıra, 2016), 139-184.

¹⁴² Âli- İmrân 3/71; et-Tevbe 9/34.

¹⁴³ Ali Yardım, "Adiy b. Hatim et-Taî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/380.

- Evet.

- İşte burada açıklanan itaat ederek helali haram, haramı helal kabul etmedir.¹⁴⁴ Bu açıklama ile Hz. Muhammed, rabb edinme ile din adamlarına ibadet etmenin kastedilmediğini ancak din adamlarının helal ve haram kılma yetkisini, kendilerinde gördüklerini ve diğer inananların da onlara itaat etme ile rabb edindiklerini belirtmiştir. Hüküm koyma konusunda mutlak şâri' Yüce Allah'tır. Hz. Muhammed, söz konusu açıklamasında Allah'ın kitabının dışında helal ve haram koyma ve belirleme yetkisini kendisinde görenlerin, nefislerini ilah ve rab kabul ettiklerini ve buna itaat edenlerin de onları rabb edindiklerini belirtmiştir.¹⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de sevgi bakımından Müslümanlara en yakın olanların Hristiyanların olduğu belirtilirken,¹⁴⁶ Allah'ın rızâsını kazanmak için, ancak gereği de yapılmayan Hristiyanlarca ihdas edilen ruhbânlığın ilahi yetkilerle donatılması eleştirilmiştir.¹⁴⁷

Bir ayette ahbâr ve ruhbân'ın yaptıkları ğayri meşru işler şöyle haber verilmektedir. *"Ey iman edenler, bilin ki, ahbâr (yahudi din bilginleri) ve ruhbân (hristiyan din adamları) birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar."*¹⁴⁸ Yukarıdaki ayette Yahudi ve Hristiyan din adamlarından çoğunun, dini istismar etmek suretiyle sömürü ve haksız kazanç sağladıkları, elde ettikleri nüfuz, statü ve güçle Allah'ın gösterdiği yoldan insanları alıkoyma, kendi çıkarları için yönlendirme, dinî, toplumsal sınıf ve cemaatlerin ekonomik çıkar ve menfaatlerinin hizmetinde sûisti'mal ettikleri haber verilmiştir.¹⁴⁹

3. Müstaz'âf, Erâzîl, Süfehâ, Köle, Miskînler Sınıfı

Müstaz'af sınıfı, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerden dolayı toplumda zayıf, güçsüz bırakılmış zümreleri ifade etmektedir. Ayetlerde *"mustaz'af, ustuz'ifuu, ed-zuafuu, yestez'afun"* şeklinde geçmektedir. Müstaz'af, toplumda alt tabakada yer alan, toplumun önde gelen zorba, kibirli, (müstekbir) yöneticileri tarafından, hakları gaspedilmiş, zayıf düşürülmüş, sömürülmüş, inkâr etmede, dalalette müstekbirlere tabi olan zümrelerdir.¹⁵⁰

Kur'ân'da, "müstaz'af" kavramı, zorba yönetici, müstekbirler tarafından hakları gasbedilen, zayıf düşürülmüş, korumasız, hor görülen, kimselerin zihni ve ruhi durumunu ifade etmektedir.¹⁵¹ Kur'ân'da istiz'af, kelimesi on altı ayette yer almaktadır. Bunlardan bazıları Firavun ve mele'si karşısında İsrailoğullarının zayıf düşürülmesini konu edinirken, bazıları da dünyada ekâbirlik taslayanlarla ekonomik ve sosyal olarak zayıf duruma

¹⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/453;11/418; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 16/38,39.

¹⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/222.

¹⁴⁶ bk. el-Mâide 5/82.

¹⁴⁷ Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/348-353, 364-368.

¹⁴⁸ et-Tevbe 9/34.

¹⁴⁹ bk. el-Bakara 2/41, 113; el-Mâide 5/44; en-Nahl 16/95; Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Dora Yayınları, 2011), 94; Aydın Mülayimov, "İslâm'ın Din Adamlarına Bakışı", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 6 (2015), 220.

¹⁵⁰ Abdurrahman Altuntaş, "Kur'ân'ı Kerîm'de Müstaz'af Kavramı", *Türkoloji Araştırmaları* 11/5 (2016), 544; Vecdi Akyüz, *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar* (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1998), 227.

¹⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/291.

düşürülen kimselerin ahirette karşılaşacakları azap sırasında, birbirlerini suçlamalarını anlatmaktadır. İki ayette ise ezilenlerin, büyüklük taslayan zalimlerin iktidar ve topraklarına varis olacağı haber verilmektedir. Bir ayette ise zayıf güçsüz erkek kadın ve çocukları kurtarmak için savaşmaya vurgu yapılmaktadır.¹⁵²

Müstaz'af sınıfı, toplumda ekonomik yönden ezilmiş, sosyal bakımdan hor görülmüş, ruhsal ve bilgi-bilinç bakımından mahrum bırakılmış, zayıf düşürülmüş zümreleri ifade etmektedir. Bu sınıfı ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi fiziki veya biyolojik olarak güçlü olmayan çocuk, kadın, yaşlı ve bedensel yönden zayıf kimselerden oluşmaktadır. Allah yolunda savaşmanın amaçlarından biri olarak "mustaz'af" erkek, kadın, çocuk, yaşlılar için savaşa katılmayı öngörmektedir.¹⁵³ İkincisi ise, içinde yaşadıkları toplumsal sistem tarafından ekonomik, politik, dinî ve ideolojik telkin ve propaganda yolu ile psikolojik, bilgi, bilinç ve ekonomik bakımından güçsüz bırakılmış kimselerdir. Modern çağda iktidar elitleri (müstekbirler), kitle iletişim ve sosyal medya ağlarıyla sanat, spor, edebiyat, felsefe, kültür ve ideolojilerle kitleleri propanda ile ahmaklaştırma, alıklaştırma, aklıleştirme yolu ile korkutma, aklı ile oynayıp çökertme yöntemleri ile zayıf düşürebilmektedir.¹⁵⁴ Kur'an, insanların zayıf bırakılmaları nedeniyle sorumluk ve suçun müstekbirlerde olduğunu,¹⁵⁵ kitleleri egemenliği altına alanlara karşı müstaz'af sınıfını uyarmaya, zihni, ruhi ve ahlaki yönden dirilmeye, müstekbirlerin baskı ve zulümlerine direnmeye şu ayetlerle davet etmektedir.

"Biz ise yeryüzünde zayıf düşürülen, ezilen, sömürülenlere lütufta bulunup (nimetlerimizi tattırmak), onları (toplum) önderleri yapmak, böylece (onları ülkelerindeki ve yeryüzündeki imkân ve iktidarlara) mirasçılar yapmayı istiyorduk."¹⁵⁶
"Sonra da zayıf düşürülen topluluğu (mustaz'afları), bereketlendirdiğimiz yerin doğularına ve batılarına iktidar sahipleri olarak mirasçı kıldık. Böylece Rabbinin güzel sözü, İsrailoğullarının sabretmelerine karşılık gerçekleşti. Firavun ve kavminin yaptıklarını ve yükselttiklerini de (köşkerini, saraylarını) yerle bir ettik"¹⁵⁷

"Erâzîl", Kur'an'da iki yerde geçmektedir.¹⁵⁸ Sözlük anlamı durumu, görünüşü, kıyafeti, idrak ve eğitim bakımından toplumun üst sınıfı (müstekbir) tarafından zelil, fakir ve güçsüz bırakılmış, alt tabakadaki düşkün kimseleri ifade etmektedir.¹⁵⁹ Hz. Nûh'a iman edenler, mele tarafından horlanarak "erâzîl" ayak takımı ve "badiye'r-re'y" akli melekeleri yetersiz, sığ görüşlü, derinlemesine düşünmeden karar veren bilgi ve fikir yoksunu kimseler olarak görülmesi, Mekke toplumunda da benzeri tutumların olduğunu göstermektedir.

¹⁵² Hûd 11/99; İbrâhîm 14/21; el-Mü'min 40/47; en-Nisâ 4/75, 97; el-A'râf 7/75, 137; el-Enfâl 8/26; el-Kasas 28/5, 26; Sebe' 31/31, 33, 34.

¹⁵³ en-Nisâ 4/75.

¹⁵⁴ Botie, *Gönüllü Kulluk Üzerine*, 100.

¹⁵⁵ Bulaç, "Müstekbir", 3/81, 82.

¹⁵⁶ el-Kasas 28/5.

¹⁵⁷ el-A'râf 7/137.

¹⁵⁸ Hûd 11/27; el-Kasas 28/111.

¹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 11/281.

Mekke'nin ileri gelenleri, Hz. Muhammed'e iman edenleri horlamak için "erâzil" olarak görüyorlardı.¹⁶⁰

Toplumun varlıklı ve imtiyazlı kişileri, kurulu düzeni elinde tutan, üst tabaka mensubu, kent soylu olan mele, mütref ve müstebkirler, peygamberlerden ve gönderilen kitaplardan rahatsız olmuşlardır. Toplumun ileri gelenleri, Hz. Nûh'a iman edenleri, "erâzil" (üstünlük bakımından alçak, aşağılanmış, bayağı aşağı tabakada olan) ve "badiye'r-re'y" (dar görüşlü, çölde yaşayan, bedevi görüşlü) şeklinde tanımlamaları, kentsoylu olan üst tabakanın, alt tabakaya bakışını göstermektedir.¹⁶¹

Kur'ân'da alt tabakadan bir sınıf olarak görülen çoğul formu ile zikredilen "süfehâ" akılsız, cahil, muhakeme zayıflığı, budala, beyinsiz, düşük akıllı, dar kafalı, anlayışı kıt, akli idraki ermez kimseler anlamında beş yerde geçmektedir.¹⁶² Üst tabakadan iman etmeyenler, süfehâ terimini, alt tabakadaki iman eden kimseleri horlamak için kullanmıştır. Kur'ân'da ekâbir-erâzil,¹⁶³ müstebkir-müstaz'af¹⁶⁴ şeklinde ifade edilen bir sınıf mücadelesinden bahsetmek mümkündür.

"Miskîn" yaşamak için hiçbir şeyi olmayan yoksul, zillet ve sefalet içerisinde yaşayan fakir kimseleri ifade etmektedir. Miskîn, sosyo-ekonomik güvencesi olmayan, yaşamak için hiçbir şeye sahip olmayan, can suyuna muhtaç, fakirliğin en kötü seviyesi olarak tanımlanmıştır. Miskîn kavramı Kur'ân'da tekil 12 yerde çoğul olarak genellikle yolcu, fakir ve yetimlerle birlikte 12 yerde geçmektedir.¹⁶⁵

Beled suresinde, "yaşamak için hiçbir şeye malik olmayan toprağa bulanmış fakir" ayetinde¹⁶⁶ miskîn'in toprak ile zikredilmesi, yoksulluğunun trajik halini belirtmektedir. Beled suresinin ilk ayetinin şehre yeminle başlaması kinayeli şekilde Mekke mele'sinin mal ve servetin çokluğu ile övünmeleri eleştirilmiştir. Kur'ân'da servetleriyle övünen, refah içinde yüzen Mekke'nin elit tabakası, fakir, yetim ve miskîn kişilerin haklarına riayet etmedikleri için kınanmış, asıl iftiharın alt tabakadaki erâzil ve süfehâ dedikleri zayıf, fakir, yetim, miskîn'lerin haklarını korumak, yardım etmek, yedirip içirmeye teşvik etmek olduğu vurgulanmıştır.

Köle sınıfı, toplumsal tabakalaşmanın en alt seviyesi olarak tanımlanabilir. Sınıf farkının oldukça yüksek ve katı olduğu Mekke cahiliye toplumunda, kölelik sert kurallarla belirlenmişti. Bu sistemde köle insanlar diğerlerinin mülkiyetindedir. Kölelik, bir insanın başka bir insanın mülkiyetinde olmasıdır. Kölelik çok eski tarihlerde Mezopotamya'da, antik Mısır ve Yunan'da, İslâm öncesi İran ve Arabistan'da yaşayan toplumlarda görülmüştür.

¹⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/45; Seyyid Kutup, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, çev. M. E. Saraç - İ. H. Şengüler (İstanbul: Hikmet, 1986), 8/151-154.

¹⁶¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1/428.

¹⁶² el-Bakara 2/13,142; en-Nisâ 4/5; el-En'âm 6/140; el-A'râf 7/155.

¹⁶³ Hûd 11/27; el-En'âm 6/123; el-Ahzâb 33/67.

¹⁶⁴ el-A'râf 7/75; el-Kasas 28/5; es-Sebe 34/31, 32, 33.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/83, 177,184, 215; en-Nisâ 4/8, 36; el-Mâide 5/89, 95; el-Enfâl 8/41; et-Tevbe 9/60; el-Kehf 18/79; el-İsrâ 17/26; Nûr 24/22; er-Rûm 30/38; el-Mücâdele 58/4; el-Haşr 59/7; el-Kalem 68/24; el-Hâkka 69/34; el-Müddessir 74/44; el-İnsan 76/8; el-Fecr 89/18; el-Beled 90/16; el-Mâ'ûn 107/3; Cengiz Kallek, "Miskîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/183, 184.

¹⁶⁶ el-Beled 90/16.

İslam, kölelerin özgür bırakılmasını çeşitli vesilelerle hedeflemiş, aşamalı bir yöntemle köleliği kaldırmayı amaçlamasına rağmen geçen asırlara kadar sürmüştür.¹⁶⁷ Ancak üst sınıflar toplumsal paydan çok daha fazla almaya devam ettikçe sömürülen, ezilen alt sınıflar modern toplumlarda olduğu gibi dijital çağda da varlığı devam edecektir.

Sonuç

Toplumsal tabakalaşma, herhangi bir yaptırıma tâbi olmayan serbest toplumsal yapılanmadır. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler tabakalaşmayı meydana getirmektedir. Toplumsal tabakalaşma, tüm toplumlarda görülen, sosyolojik bir olgu olması nedeniyle olumsuz etkileri Kur'ân tarafından eleştirilmiştir.

Bütün cemiyet yapılarında sosyal güç, prestij, servet ve toplumsal rollerin kültürel kodlarla hiyerarşik olarak dağıtıldığı sosyal bir düzen bulunmaktadır. Toplumsal yapı, insanların ekonomik ve sosyal statülerine göre şekillenmiştir. Takalaşma düzeni, ekonomik ve sosyal paydan kimin ne kadar alabileceğini de belirlemektedir.

Kur'ân'da, mele, mütref ve müstekbir üst sınıfları, kurdukları ekonomik düzen ve sosyal güçleriyle topluma ve bireylere tahakküm etmesi, sömürmesi, peygamberlere ve ilahi kitaplara karşı tutum ve davranışları eleştirilmiş, dine dayalı sınıflaşma ihdas eden ahbâr, ruhbân erbâb sınıfları da ehl-i kitap toplum içerisinde hâkimiyet ve sosyal güç elde edip haksızlık, çıkar ve menfaat temin etmelerine onay verilmemiştir.

Elit yöneticiler olan mele, mütref ve müstekbir sınıfları, peygamberlerin gönderildiği toplumlarda, statülerinin değişeceği, sosyal ve ekonomik düzenlerinin bozulacağı endişesiyle peygamberlerle mücadele ettikleri, ehl-i kitap toplumlarda ise peygamberlerden sonra oluşan ahbâr, erbâb ve ruhbân sınıfları da peygamberlerin misyonu bozmak için çabaladıkları görülmektedir. Bu nedenle mele, mütref ve müstekbir sınıf tipolojileri ile ahbâr, erbâb ve ruhbân sınıf tipolojileri arasında toplumsal tabakalaşma bağlamında benzerlikler bulunmaktadır.

İlahi mesajlara karşı olan, üst tabakada yer alan egemen sınıflar, ilahi vahye karşı statüsünü, dünyevi menfaat ve çıkarını korumak için her zaman başka bir plan geliştirebilmiştir. Bu planlar uygulanırken meşrulaştırma, kitabına uydurma, te'vil etme, aklileştirme, Allah adına aldatma, hile-şer'iyye, temize çıkarma, cehalete vurma, edebiyat ve felsefe ile ahmaklaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çünkü toplumda yaygın ve geçerli olan fikir ve değerler egemen sınıfların fikir ve düşünceleridir.

Kur'ân, mele, mütref ve müstekbir sınıfları inkârın, zorbalığın, gücün, zülmün temsilcileri olarak eleştirmiştir. Kur'ân, üst tabakanın, toplumsal statü, servet ve zenginliğin gücünü, şirk ve inkâr yolunda harcadıklarını, davet ve tebliği engellemeye çalıştıkları, inkârda direnerek ilahi hakikatlere karşı batıl fikirleriyle karşı koyduklarını, topluma tahakküm ettiklerini, kendi menfaat ve statülerini korumak için iman edenlere ve peygamberlere baskı ve şiddet uyguladıklarını belirtmektedir.

¹⁶⁷ Mehmet Akif Aydın - Muhammed Hamidullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/237-246.

Kur'ân, üst sınıfların önceki peygamberlere karşı mücadelelerini, Hz. Muhammed'e ve iman edenlere, dinî bir tecrübe ve moral-motivasyon kaynağı olarak kıssalarda haber vermiştir. Mele, mütref ve müstekbir sınıfı, geleneksel sömürü düzenlerini korumak için peygamberlerin şahsına olmadık iftiralar atarak itibar kaybetmesine yol açmış keza insanların iman etmelerine engel olmak bâtil fikir ve iddialar ileri sürmüşlerdir. Servet ve iktidarın gücü, bir şirk unsuru olarak ilahlaştırılmış, kendileri beşer olmalarına rağmen peygamberleri beşer olmakla suçlayıp, insanların kendilerine tabi olmalarını istemişlerdir.

Tarihsel süreçte ruhbân erbab ahbar sınıfı, elde ettikleri statü ile ilahi metinleri yorumlama yetkisine sahip olmuş, dinde dilediği tasarrufu yapma, kitab-ı mukaddesin yorumlanmasında otoritesini güçlendirmiş, elde ettiği karizma ve ihtirasları ile topluma tahakküm eden haksızlık yapan bir sınıfa dönüşmüştür. Kur'ân, insanlara iyiliği emredip kendilerini unutanları düşünmemekle eleştirmiş, ilahi kitapla yükümlü tutulduğu halde kitap okuyup onunla amel etmeyenleri "kitap yüklü eşeklere" benzetmiştir.

Peygamberler, tevhide dayalı sınıfsız ve adaletin üstün değer olduğu bir toplum inşa etmek için gönderilmiştir. Peygamberler, ilahi tebliğ ve risalet için yakınlarının sevgisi dışında herhangi bir ücret ve dünyevi bir menfaat talep etmemişler, Allah'tan başkasına tapmamış, kimseyi de kendilerine taptırmamış ve buna müsaade etmemişlerdir. Kur'ân, münzevi hayat olan ruhbânlığa onay vermemiş, Hz. Muhammed ve önceki peygamberler insanlarla birlikte toplumsal bir hayat yaşamış, evlenmiş, sosyal bir hayat kurmuştur. Peygamberler toplum içinde statülü ve sınıflı bir insan olduklarını düşünmemiş, özel bir kıyafet tercih etmemişlerdir. Hz. Davûd ve Hz. Süleyman'a lütfedilen saltanat (krallık), onları samimiyetle Allah'a yönelmeye ve güzel bir kul olmaya engel olmamıştır. Toplumsal görev, yetki ve sorumluluğunda samimi, hakkaniyetli, adil, peygamber ahlaklı, mazlumu koruyan, zalime karşı duran yönetici ve din adamları, salih ve hayırlı amelleri nedeniyle en güzel ödül cenneti ve övgüyü hak etmişlerdir. Kur'ân, Allah katında en takvalı olanın en üstün olduğunu, bütün insanların sorumlulukta eşit olduğunu belirtmektedir. Kur'ân'a göre dünyevi ve uhrevi anlamda üstünlük takva ile olup, takva ise sadece Allah ile insan arasında bir değer ölçüsüdür. Takvanın insanlararası üstünlük belirleyici bir araç olarak kullanılması Allah ile aldatmaya ve dinin istismarına yol açmaktadır. Allah-kul ilişkisinde tevhid, Allah'tan başkasına tapmamak, kendi nefesine tapmamak ve başkalarını da kendisine tapmasına müsaade etmemektir.

Mele, mütref müstekbir sınıfları çıkar ve menfaatleri doğrultusunda toplumu yönetmeye kendilerini imtiyaz ve hak sahibi görmüştür. Her devrin egemen fikirleri topluma hâkim olan sınıfların fikirlerinden oluşmaktadır. Egemen sınıflar fikirlerini çeşitli medya araçları ile topluma kabul ettirmişlerdir. Ahbâr, ruhbân ve erbâb sınıfları da dindar toplumsal yapı içinde dinî bir otorite olarak elde ettikleri teolojik konum/statü nedeniyle çıkar ve menfaatleri için haksızlık, adaletsizlik, ilahi hükümleri menfaatleri için gizleme, değiştirme, sû'istimal etme, Allah ile aldatma, hileli ve batıl yollarla insanların mallarını yeme, çıkar ve menfaat için adamına göre ilahi hükümleri değiştirme şeklindeki tutum ve davranışları nedeniyle Kur'ân tarafından kınanmışlardır.

Toplumsal sınıf yapısını oluşturan tabakalaşma, sosyal eşitsizlik olgusudur. Toplumsal tabakalaşma biçimleri birer tahakküm ve sömürü aracı olup alt sınıflara ekonomik, sosyal ve psikolojik baskı mekanizması oluşturmaktadır. Üst sınıf tabakasını oluşturan mele mütref ve müstekbir sınıfları toplumun kaynaklarını sömürmüş, alt tabakadaki müstaz'af sınıfların ezilmesine sebep olmuştur. Kur'ân, peygamberlerle mücadele eden, toplumu sömüren mele, mütref müstekbir, ahbâr, erbâb ve ruhbân sınıfları eleştirmiş, müstaz'af sınıfları desteklemiştir. Müstekbir ve müstaz'af sınıfları ezen ve ezilenler bakımından toplumsal bir olguyu ifade etmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da tarihsel ve toplumsal bir vakıa olarak ekâbir-erâzîl, müstekbir-müstaz'af şeklinde belirtilen toplumsal sınıf mücadelesinden, sınıf çatışmasından bahsetmek mümkündür.

Kur'ân'daki Yahudi ve Hıristiyanları eleştiren ayetler, İslam ümmetine de hitap etmektedir. İlahi kitap verilen toplumlara, davet ve tebliğ ayetlerinden ziyade, eleştiri ayetleri ile hitap edilmesi, toplumsal tabakalaşmanın ıslahına katkı sağlayacaktır. Kur'ân, önceki vahyin müntesiplerine kıyasla Müslümanlar için bir eleştiri kitabıdır.

Toplumsal tabakalaşma dinamikleri sadece ekonomik değerlendirmelerle değil, dinî, kültürel analizlerle birlikte kapsamlı ve çok boyutlu köprülerin kurulmasıyla daha iyi anlaşılması mümkündür.

Kaynakça

- Afganî, Said. *Esvâku'l arab fi'l-cahiliyye ve'l-islâm*. Kahire: Daru'l Fıkr, 1984.
- Ahmet, Halil Bin. *Kitâbü'l-'ayn*. ed. Mehdî el-Mahzumi - İbrahim es-Sâmerrâî. Beyrût: Mektebetü'l-Hilal, 1988.
- Akyüz, Niyazi. "Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması". *Dini Araştırmalar* 1/3 (1999), 56-59.
- Akyüz, Vecdi. *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1998.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fi târîhi'l-Arab kable'l-islâm*. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1993.
- Altuntaş, Abdurrahman. "Kur'ân'ı Kerîm'de Müstaz'af Kavramı". *Türkoloji Araştırmaları* 11/5 (2016), 544.
- Arı, Mehmet Salih. "Cahiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir sosyal Düzenin Doğuşu". *İstem* 4 (2004),181.
- Aron, Raymond. *Sınıf Mücadelesi*. çev. Erol Güngör. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
- Aslan, Zerrin. "Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi". *Toplum ve Demokrasi* 13-14 (2012),60.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*. 6 cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aydın, Mehmet Akif - Hamidullah, Muhammed. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/237-246. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aydın, Mustafa. *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*. İstanbul: Pınar, 2015.
- Barman, Ramazan. "'Esâtiru'l-Evvelin' Bağlamında Kıssa ve Mitoloji İlişkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2021), 640-652.
- Barman, Ramazan. *Kur'ân'ın Önceki Vahiyle İlişkisi Musaddik ve Müheymin*. İstanbul: Çıra, 2016.
- Baş, Bilal. "Hıristiyan Manastırcılığının Doğuşu". *M.Ü. İ. Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013),184-187
- Beneton, Philippe. *Toplumsal Sınıflar*. çev. Hüsnü Dilli. İstanbul: İletişim, 1991.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Botie, Etienne De La. *Gönüllü Kulluk Üzerine*. çev. Mehmet Ali Ağaoğulları. Ankara: İmge Kitapevi, 2011.
- Botton, Alain de. *Statü Endişesi*. çev. Ahu Sıla Bayer. İstanbul: Sel, 2005.
- Bulaç, Ali. "Müstekbir". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 3/81, 82. 3 Cilt. İstanbul: Risale, 1990.
- Chang, Raylene. "Kendini Gerçekleştiren İnsanın Özellikleri: Doğu ve Batı'dan Görüşler". çev. Müge Demir. *ABMYO Dergisi* 21 (2011),12.
- Cilacı, Osman. "Ahbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.1/485, 486. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Çelik, İbrahim. "Mele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/36, 37. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Demirci, Kürşat. "Haham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/134. 44. Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Kürşat. "Hıristiyanlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/330. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Derveze, İzzet. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün, 6. Baskı, 2011.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dinî Kur'ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü'l-müsnedü's-sahîh*, 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- el-İsfahânî, Râğîb. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın, 4. Baskı, 2015.

- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret, 5. Baskı, 1999.
- es-Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed. *el-Keşfu ve'l-beyân (Tefsîru's-Sa'lebî)*. ed. el-İmam Ebu Muhammed b Aşûr - Nezir es-Saidî. Beyrut: Daru'l-İhyau-Turasi'l-Arabî, 2002.
- Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdillâh. *Ahbâru mekke ve mâ câe fihâ mine'l-asâr*. ed. Rüşdi Es-Salih. Mekke: Mektebetü's-Sekafe, 2002.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.1/134. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Atilla Kitapevi, 2001.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1964.
- Giddens, Anthony. *İleri Toplumlarda Sınıf Yapısı*. çev. Ömer Baldık. İstanbul: Birey, 1999.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. ed. Cemal Güzel. çev. Hüseyin Güzel. İstanbul: Kırmızı, 2012.
- Günaltay, M. Şemseddin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu, 2015.
- Günay, Enver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan, 2012.
- Gürkan, Salime Leyla. "Ruhbân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/205. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eseri*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan, 5. Baskı, 2008.
- Harman, Ömer Faruk. "Hicr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/454. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudi Hıristiyanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/184. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi, 1989.
- Işık, Emin. "Â'râf Suresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/259-261. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- İbni Aşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Daru Tunusiyye, 1984.
- İbni Manzûr, Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed Mükerrerem. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Darus-Sadr, trz.
- İbni Kesîr, Ebu'l Fida İmaduddin İsmail b. Şihabiddin Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 21 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1975.
- Kallek, Cengiz. "Miskîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/183, 184. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Karaman, Hayreddin v.dğr. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Karslı, İbrahim Hilmi. *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i Kitap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.10/516, 5 17. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Kaya, Yunus. *Türkiye'de Toplumsal Değişim*. ed. Lütfi Sunar. Ankara: Nobel, 2014.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Dora Yayınları, 2011.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmet. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - M. Rıdvan Urkusi. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü Risale, 2006.
- Kutup, Seyyid. *Fi zilâli'l-Kur'ân*. çev. M. E. Saraç - İ. H. Şengüler. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet, 1986.

- Laroque, Pierre. *Sosyal Sınıflar*. çev. Yaşar Gürbüz. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1969.
- Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Boynukalın. 18 Cilt. İstanbul: Mizan, 2005.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat, 1999.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'la. *Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Ali Ünal - M. Han Kayani. 7 Cilt. İstanbul: İnsan, 2. Baskı, 1991.
- Moghaddam, M. Fathalı. *Diktatörlüğün Psikolojisi*. çev. Hakan Kabasakal. İstanbul: 3P Yayıncılık, 2014.
- Mülayimov, Aydın. "İslâm'ın Din Adamlarına Bakışı". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 6 (2015),220.
- Mülayimov, Aydın. *Kur'ân'da Din Adamları*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 2016.
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. çev. Sedef Özge. Ankara: Yayınodası, 2014.
- Özateşler Ülkücan, Gül. "Toplumsal Tabakalaşma ve Eleştirel Kültür Çalışmalarının Kesişim Noktaları". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2017), 130,131.
- Öztürk, Mustafa. "Mele-i A'la". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/242. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Paçacı, Mehmet. "Kur'ân'da Ehli Kitap Anlayışı, Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)". *Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları* (2004),52-58.
- Pazarbaşı, Erdoğan. *Kur'ân ve Medeniyet*. İstanbul: Pınar, 1996.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *et-tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*. 23. Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.
- Rowland, Christopher Charles. "İsa ve İlk Kilise". çev. Mahmut Aydın. *İslâmiyât* 3/4 (2000), 39-41.
- Şeriati, Ali. *Dine Karşı Din*. çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İşaret, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerir Ebû Ca'fer. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Daru Hicr, 2001.
- Taplamacioğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963.
- Tay, Hekim. "Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekke Ayetlerdeki İzdüşümü". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2016), 35.
- Tekke, Mustafa. "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin En Son Düzeyleri: Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık." *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- Journal of Qualitative Research in Education* 7/4 (2019), 1706.
- Topaloğlu, Bekir. "Müstekbir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/138. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Tural, Murat. *Ortaçağ Doğu Hıristiyanlığında Manastır Hayatı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2011.
- Turgay, Nurettin. "Kur'ân'da 'Mütref' Kavramı". *Bilimname* 12/1 (2007), 88.
- Watt, W. Montgomery. *Hz. Muhammed Mekke'de*. çev. Rami Ayas - Azmi Yüksel. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim, 1998.
- Yardım, Ali. "Adiy b. Hatim et-Taî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.1/380. 44 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Yücedoğru, Tefvik. "Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 19.